

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2012. Вип. 16. С. 307–330.

Володимир ШИШАК,
Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ,
Віталій ЛЯСКА

ГОРОДИЩЕ X–XI СТ. РОКИТНЕ II НА РОЗТОЧЧІ

Розточчя – макрорегіон, що тягнеться вузькою смугою (шириною до 20 км) на північний захід від Львова до Люблінської височини і є вододілом між басейнами Західного Бугу, Сяну і Дністра [Геренчук (ред.), 1972, с. 30, 117; Reder, 2005, s. 5]. В археологічному контексті він є одним із найцікавіших та перспективних для вивчення районів з огляду на його порубіжне розташування поміж Прикарпаттям та Волинню, середньовічними Руссю і Польщею. Природні умови Розточчя (гористість, лісистість) у давні часи не сприяли його інтенсивному заселенню та господарському освоєнню, однак геополітичне значення цієї території в середньовіччі важко переоцінити [Maruszczak, 2002, s. 219; Reder, 2005, s. 17].

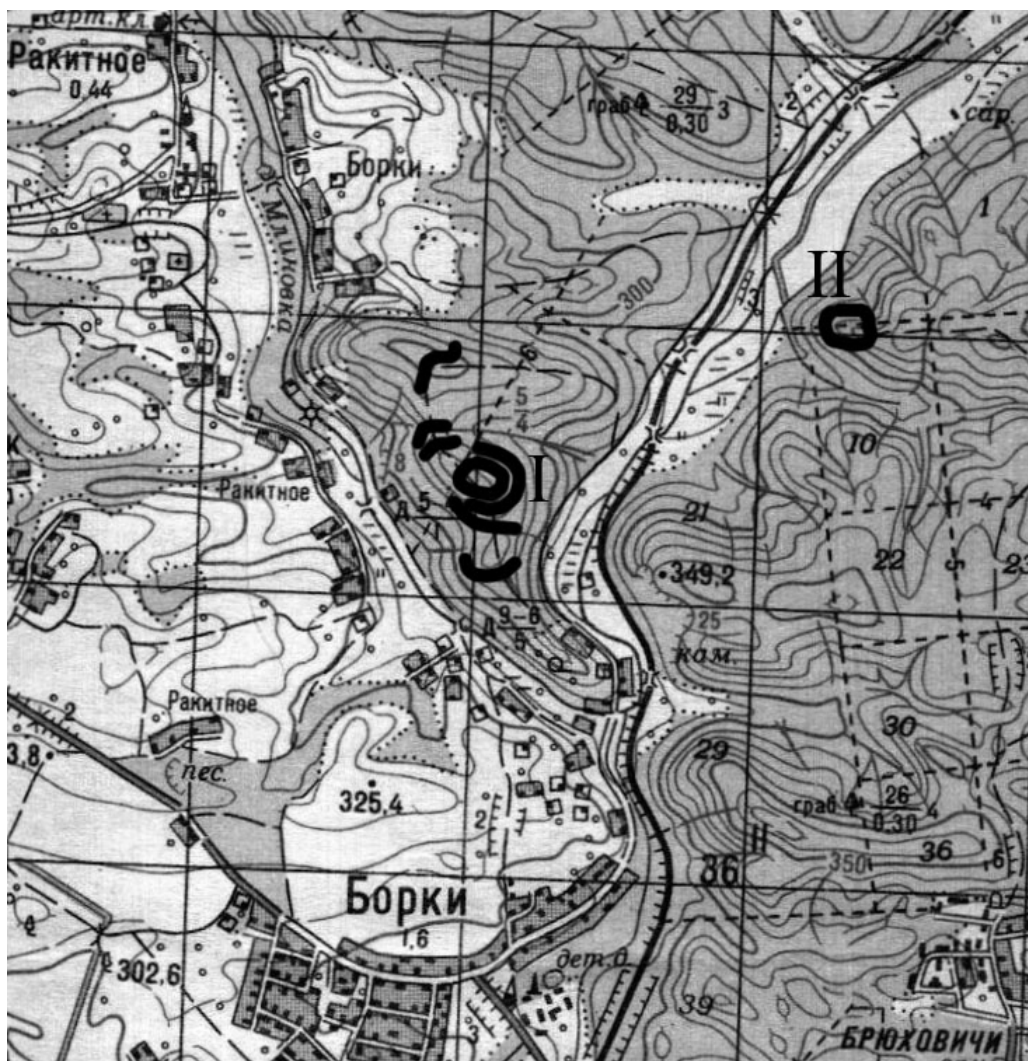

Рис. 1. Локалізація городищ Рокитне II (I) і Завадів I (II).

Fig. 1. Localization of hill-forts Rokytno II (I) and Zavadiw I (II).

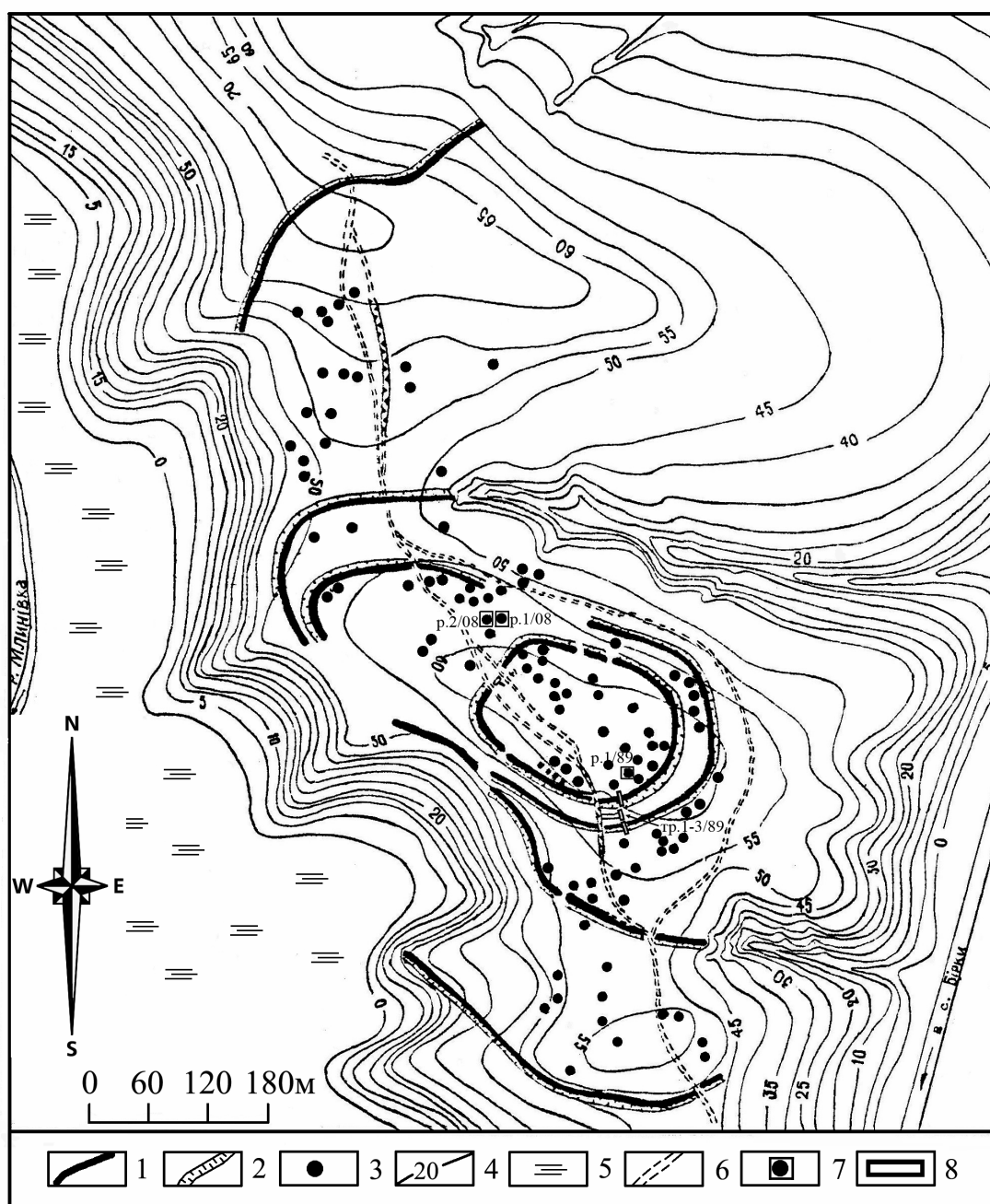

Рис. 2. Рокитне II. План городища (за Корчинський, Шишак, 1989; топогеодезична зйомка М. Филипчука): 1 – вал; 2 – рів; 3 – житла-западини; 4 – висотні горизонталі; 5 – заплава ріки; 6 – дорога; 7 – розкопи на місці жител-западин; 8 – траншеї-перетини валів.

Fig. 2. Rokytno II. Plan of hill-fort (according to Korchynskiy, Shyshak, 1989; topographic-geodetic survey by M. Fylypchuk): 1 – rampart; 2 – trench; 3 – sub-ground dwellings; 4 – altitude horizontal lines; 5 – river floodplain; 6 – road; 7 – excavated areas of sub-ground dwellings; 8 – cross shafts of rampart.

Насамперед, йдеться про можливість контролю над стратегічно важливими сполучними шляхами, які проходили крізь цей терен. Цей фактор знайшов відображення у відносно значній кількості городищ, локалізованих на Розточчі (Добростани, Рокитне, Завадів, Малі Грибовичі, Глинськ (літописний Щекотов), Вороблячин, Ґуців, Майдан Ґурний та ін.), які ще з XIX ст. стали об'єктом зацікавлення науковців [детальну бібліографію див.: Ляска, 2008, с. 75–94; 2009, с. 336–346].

Наприкінці X ст. Прикарпаття ввійшло у сферу активних політичних інтересів Русі, свідченням чого були походи 981 і 992/993 р. великого князя київського Володимира [ПСРЛ, 1908, стб. 69, 106]. У процесі інтеграції цих теренів до складу Руської держави занепали городища “полісного типу” – племінні господарсько-адміністративні осередки [Піцишин, Овчинніков, 1994, с. 45; Филипчук, 2008, с. 89–90]. Декілька таких укріплених поселень із складною системою оборони і забудовою з жител-землянок, рештки яких збереглися у вигляді так званих западин, були розташовані на Розточчі (Рокитне, Добростани, Ґуців, Майдан Ґурний). З-поміж перелічених пам’яток завдяки рівню збереження та археологічного вивчення вигідно виокремлюється городище поблизу сіл Рокитне і Бірки Яворівського р-ну Львівської обл.

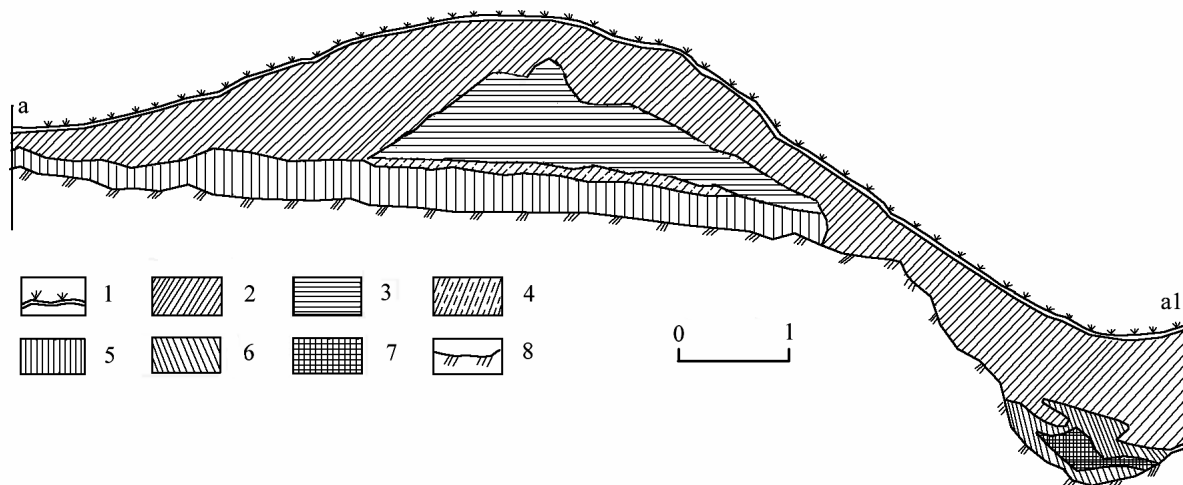

Рис. 3. Рокитне II. Південна ділянка городища. Стратиграфічний перетин 1 першої лінії оборони: 1 – дерновий шар, 2 – бурі суглинки, 3 – темно-жовті суглинки, 4 – світло-жовті суглинки, 5 – давній горизонт, 6 – глей, 7 – темно-сірий ґрунт з вмістом каміння, вугілля та перепаленої глини, 8 – материк.
Fig. 3. Rokytno II. South area of hill-fort. Stratygraphic profile 1 of first defensive line: 1 – turf stratum; 2 – brown loam; 3 – dark yellow loam; 4 – yellow light loam; 5 – ancient horizon; 6 – gleysol; 7 – dark grey soil with contents of stones, coal and fritted clay; 8 – natural ground.

Пам’ятка знаходиться в урочищі Окопи за 0,5 км на південний схід від с. Рокитно та 0,6 км на північ від с. Бірки, на трьох підвищеннях гребеня мисоподібної гряди, оточеної долиною р. Млинівки (на висоті 60 м над її рівнем) (басейн р. Західний Буг) (рис. 1). Городище має складну систему оборонних укріплень, що збереглися у вигляді земляних валів та ровів. Воно складається з центрального майданчика, трьох ліній укріплень з північного та південного боків і невеликого відрізка валу між першою та другою лініями південної ділянки оборони центральної площадки (рис. 2). Загальна площа території, охопленої укріпленнями, становить 26,6 га.

Історія досліджень

Городище біля Рокитного потрапило в поле зору наукового середовища Галичини ще наприкінці XIX ст. До прикладу, про потребу докладного археологічного вивчення “*руських градів*” поблизу Львова, в тім числі й Рокитного, вказував Антін Петрушевич [Kronika czupności..., 1892, s. 155]. На початку XX ст. дослідження старожитностей Східної Галичини активно проводив відомий краєзнавець Богдан Януш (Василь Карпович), який значне місце у своїх працях присвятив цьому городищу. Функціонування городища дослідник датував “*часами руськими*”, проте не виключав, що своїми початками воно могло сягати кінця слов’янської доби. Окрім того науковець вперше ототожнив городище біля Рокитного з літописним “*Бороком*” (“*Боркою*”) [Janusz, 1913, s. 43–45, 63–64, гус. 2; 1918, s. 110–111; 1919, s. 158], пізніше таку інтерпретацію підтримав Іван Крип’якевич [Крип’якевич, 1991, с. 313–

314]. Ця місцевість згадана в літописі під 1243 р. у контексті боротьби за “галицьку спадщину” між князями Ростиславом Михайловичем та Данилом Романовичем [ПСРЛ, 1908, стб. 794]. Вочевидь, в літописі йшлося не про саме городище, яке в той час уже не існувало, а власне про місцевість, від якої й пішла назва сучасного села Бірки. Етимологія слова “боръкъ” чи його варіації виводять від означення “соснового ліска” [Железняк, Корепанова, Масенко, Стрижак, 1985, с. 24]. Як сосновий ліс, а не град, трактує згаданий під 1243 р. “Борок” також Леонід Махновець, але він поміщає його поблизу сучасного с. Великі Бірки Тернопільського р-ну Тернопільської обл. [Літопис Руський, 1989, с. 400, 541].

Укріплення в Рокитному згадане також у фундаментальній праці відомого польського археолога Влодзімежа Антоневича “*Archeologia Polski*”. Дослідник, керуючись топографією укріплених поселень, виділив на території Поділля та “Червоної Русі” три типи городищ. Рокитнянське городище дослідник відніс до першого типу, для якого характерне розташування на пагорбах, складна система оборони та наявність у планувальній структурі передгороддя [Antoniewicz, 1928, s. 219].

У 1955 р. розвідкові роботи на терені городища провів Олексій Ратич, який описав топографію пам’ятки і склав її схематичний план. За археологічним матеріалом, який зафіксовано при шурфуванні території городища, О. Ратич відніс час виникнення укріплень у Рокитному до Х–ХІ ст. Щодо функціонального призначення пам’ятки, то вчений висловив припущення, що першочерговою її функцією (поряд з городищами в Завадові та Малих Грибовичах) була охорона стратегічно важливих переходів між Галицькою та Волинською землями [Ратич, 1962, с. 88–89, 91, рис. 1]. Зауважимо, що Павло Раппопорт поставив під сумнів слов’яно-руську належність городища в Рокитному та висловив тезу про його будівництво в ранньозалізному віці [Раппопорт, 1967, с. 12–13].

Ширші дослідження на пам’ятці проведено 1989 р. загоном Верхньодністрянської слов’яно-руської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України) під керівництвом В. Шишака. Здійснено перетини трьох валів на південному відтинку укріплень центральної площадки, розкопано одну заглиблену житлову будівлю (житло 1), уточнено хронологію пам’ятки, знято інструментальний план із нанесенням западин від споруд (рис. 2). Під час розкопок на пам’ятці виявлено кружальну кераміку Х – початку ХІ ст. [Корчинський, Шишак, 1989, с. 27–34, рис. 29–33; Шишак, 1992, с. 71–72; 1994, с. 43–44].

У 1996 р. на городищі працював Яворівський загін археологічної експедиції Львівського університету під керівництвом Романа Береста. У підсумкових статтях автор досліджень описав топографію городища, виявлений на терені пам’ятки керамічний матеріал Х–ХІ ст., а також кам’яний майданчик, діаметр внутрішньої частини якого складав близько 9 м, [Берест, 1997, с. 22–28; 1999, с. 104–108]. Однак, відсутність опублікованих планів та фото цього об’єкту утруднює його інтерпретацію.

Завданням досліджень, які проводила 2008 р. експедиція Львівського університету під керівництвом Ярослава Погоральського, було вивчення забудови на “першому північному” майданчику городища. У його східній частині зафіксовано кільканадцять западин діаметром близько 5 м і глибиною до 0,4 м. Найвиразніше вони проявляються на схилі майданчика городища, який має північно-східну експозицію і досить різко опускається в бік яру (рис. 2). Неподалік від північного кута укріплень центрального майданчика городища розташована група з трьох западин, дві з яких було розкопано (житла 2, 3) [Погоральський, Ляска, Вітвіцька, 2010, с. 342–360; Погоральський, Ляска, 2011].

Зважаючи на добрий стан збереженості пам’ятки, кількість вивчених об’єктів і здобутого рухомого матеріалу, а також те, що матеріали розкопок введені в науковий обіг тільки частково, метою статті є публікація основних результатів археологічних досліджень 1989 і 2008 років на території городища Рокитне ІІ¹.

¹ Номер пам’ятки (“Рокитне ІІ”) у літературі досі не використовувався, але у більшості каталогів археологічних пам’яток [Свешніков, 1976, с. 82, Михальчишин, 1993, с. 53–54] це городище завжди описане другим

Оборонні укріплення

Центральний майданчик городища, розмірами 130×180 м, має овальну в плані форму. По периметру він укріплений потужним земляним валом та ровом. Вал зберігся на висоту 1,5–2 м з шириною при основі 7–10 м. Рів, що знаходиться з зовнішнього боку насипу, має глибину від 1–1,5 м, а віддаль між його берегами у верхній частині складає близько 4 м. Майже з усіх боків оборонної лінії, крім східної, в укріпленнях простежуються “розриви”.

Другу лінію укріплень утворює земляний вал та рів, що опоясує півколом центральний майданчик городища зі східного, південного та західного боків. Висота цього насипу складає 1,2–1,5 м над рівнем сучасної денної поверхні (далі – СДП), а ширина при основі – 7 м. Рів, глибиною 1,5 м, має ширину у верхній частині 4 м. У цій лінії оборони “розриви” валу зафіксовано у південній та південно-західній ділянках. У південній частині пролягає лісова ґрунтова дорога, що “врізалася” в терен на глибину до 2 м від рівня СДП. Ймовірно, тут знаходився один з в’їздів, який вів на центральний майданчик городища. В цьому ж місці, між першою і другою лініями оборони простежується невисокий вал, висотою 0,5–0,8 м від рівня СДП та шириною при основі 3,5 м. Рів має глибину 0,5–0,7 м, віддаль між його берегами становить близько 3 м. Цей вал простягається зі заходу на схід на відстань 30–40 м. Його західний край розпочинається від описаної вище дороги і, поступово зменшуючи свою висоту, переходить на сході у рівну площину.

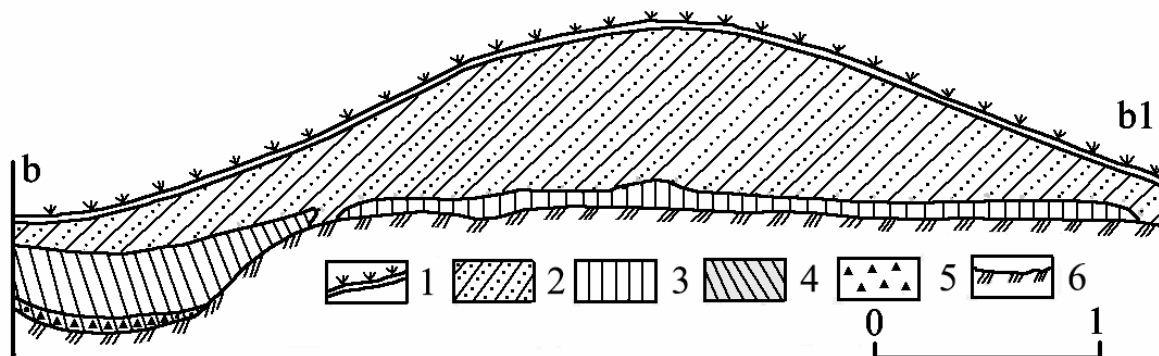

Рис. 4. Рокитне II. Південна ділянка городища. Стратиграфічний перетин 2 “короткого” валу: 1 – дерновий шар; 2 – темно-жовті суглинки; 3 – давній горизонт; 4 – сірі сильногумусовані суглинки; 5 – вугілля; 6 – материк.

Fig. 4. Rokytno II. South area of hill-fort. Stratygraphic profile 2 of "short" rampart: 1 – turfy stratum; 2 – dark yellow loam; 3 – ancient horizon; 4 – grey loam; 5 – coal; 6 – natural ground.

Третя лінія оборони південної ділянки городища характеризується земляним валом та ровом. Якщо у південно-західній частині укріплення знаходиться на віддалі 10 м, то у південній, найбільш віддаленій, відстань сягає 140 м від попередньої (другої) лінії оборони. У валу зафіксовано два “розриви” у південній та південно-західній частинах, що вказують на місця можливих в’їздів. Характер описаних оборонних укріплень другої і третьої ліній та рельєф місцевості на південно-західній ділянці городища, дають підстави вважати, що обидва згадані вали зливаючись переходили в одну лінію укріплень у вигляді невисокого земляного насипу, локалізованого на стрімкому краю гори. Описаний вище вал третьої лінії оборони зберігся на висоту 1–1,3 м від рівня СДП. Його основа сягала ширини 6 м. Глибина рову становила 0,8 м, а віддаль між берегами у його верхній частині складала близько 4 м. На південь від цих укріплень на відстані 120–160 м знаходилась наступна, четверта лінія оборони. Вона збереглась у вигляді земляного валу та рову, що перетинають підвищення з північного заходу на схід на віддалі 350 м. Під час досліджень висота валу становила 0,5–1 м від рівня

після курганного могильника бронзової доби, що знаходиться на захід від с. Рокитне (урочище Гринівка–Зелений Горб). Зважаючи на це, нами використана назва пам’ятки у формі “Рокитне II”.

СДП з шириною у підніжжі насипу 2–3 м. З південного, зовнішнього боку, вал супроводжував неглибокий (до 1 м) та широкий (до 2,5 м) рів.

З півночі городище захищали також три лінії оборонних укріплень. На віддалі 70–170 м від валу центрального майданчика знаходиться перша північна оборонна лінія довжиною 180 м, яка збереглась у вигляді земляного валу та рову. Вал, висотою 1,2–1,5 м, має ширину при основі 6–7 м. Рів, що опоясує вал, сягає глибини 4,55 м, віддалі між берегами у його верхній частині налічує 4,5 м.

Наступну лінію укріплень становить вал та рів, які у вигляді дуги проходять над стрімкими північно-західним та західними схилами мису, а також творять штучну перешкоду на досить рівній північній ділянці городища. На крайній, південній, ділянці вал наближається на відстань 7–8 м до попередньої лінії оборони, а на крайній схід віддалений від неї на 60–70 м. Розміри земляного валу та рову близькі до попередніх укріплень. Останнім поясом оборони з північного боку городища був земляний вал з ровом. Вал насипано на відносно рівній поверхні на проміжку 320 м по лінії південний захід–північний схід. Він має незначну висоту – до 1 м над рівнем СДП. Ширина підніжжя валу становить 3,5 м. З північного боку валу знаходиться рів, глибиною 0,5–1 м, з віддаллю між берегами у його верхній частині 2,5 м. Майже посередині протяжності згаданих укріплень простежується незначний “розрив” у валу та рові, через який проходить лісова дорога.

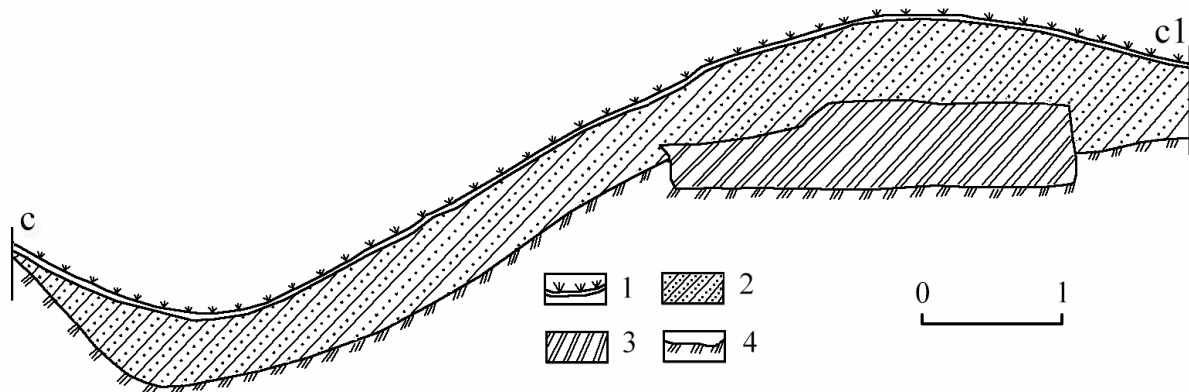

Рис. 5. Рокитне II. Південна ділянка городища. Стратиграфічний перетин 3 другої лінії оборони: 1 – дерновий шар; 2 – темно-жовті суглинки; 3 – темно-сірі супіски з вмістом перепаленої глини, вугілля та кераміки; 4 – материк.

Fig. 5. Rokytno II. South area of hillfort. Stratygraphy profile of rampart 3: 1 – turf stratum; 2 – dark yellow loam; 3 – dark grey sandy loam with the contents of fritted clay, coal and ceramics; 4 – natural ground.

Дві зовнішні оборонні лінії з півночі та півдня були споруджені так, що перетинали підвищення поперек, а їх закінчення (по обидва боки) сягали країв схилу.

З метою вивчення конструктивних особливостей оборонних укріплень південної ділянки укріплень центральної площадки було проведено дослідження трьох валів та ровів (рис. 2–5).

Перетин 1 (1×11 м) здійснено в першій внутрішній лінії оборони центрального майданчика, на відстані 20 м на схід від краю “розриву” валу (дороги). У цьому місці зберігся на висоту 1,45 м над рівнем давнього горизонту, товщина якого в різних місцях перетину складала 0,2–0,5 м. Ширина підніжжя насипу сягала 8 м, а глибина рову становила 2–2,15 м з відстанню між берегами у верхній частині 2,5–3 м. Вал насипано на похованому горизонті. Основу земляного насипу становили бурі, темно-жовті та світло-жовті суглинки. Верхній шар бурих суглинків (товщина в різних місцях перетину 0,2–1,1 м) гумусований із великим вмістом вугілля та перепаленої глини. Приблизно посередині валу на проміжку 4,15 м залягала страта темно-жовтих суглинків, товщина якої коливалася в межах 0,2–1 м. Під нею зафіксовано незначний прошарок світло-жовтих суглинків (товщина 0,1–0,15 м), який тягнувся на віддалі

3,4 м. Відзначимо, що на дні рову залягав темно-сірий ґрунт, насичений деревним вугіллям та шматками перепаленої глини (рис. 3).

Перетин 2 (1×5 м) закладено на південь від попереднього. Він перерізав “короткий” вал між першою та другою лініями оборони. Дослідженнями встановлено, що насип зберігся на висоту близько 0,8–0,85 м від рівня давнього горизонту.

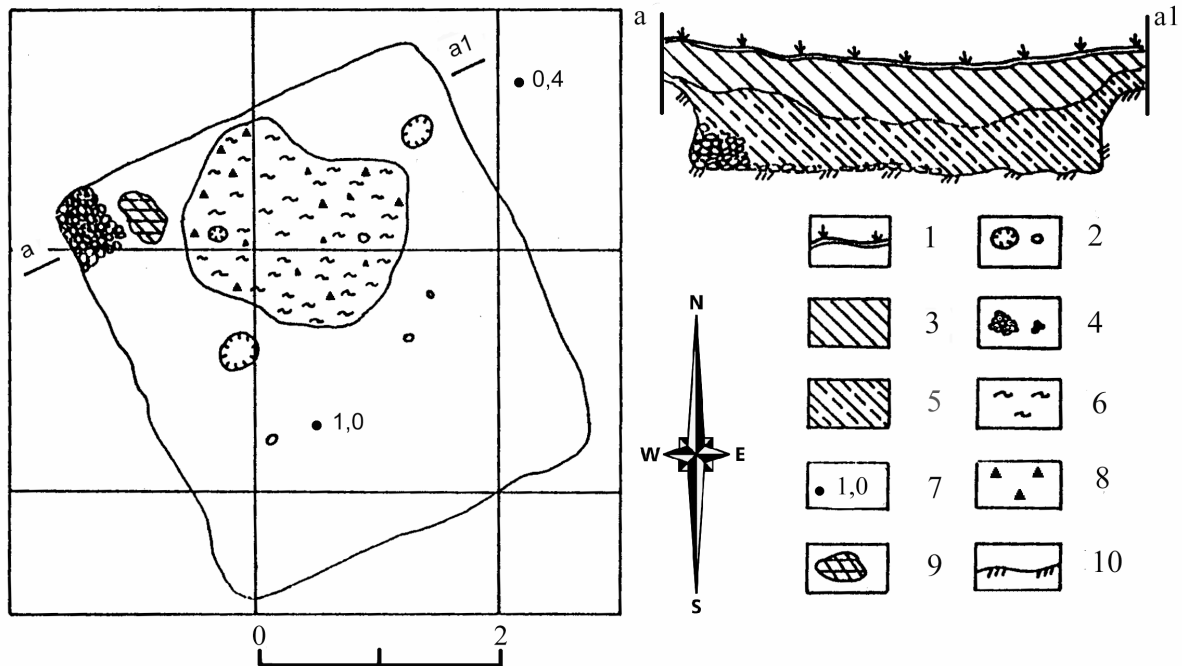

Рис. 6. Рокитне II. Житло 1. План та стратиграфічний перетин: 1 – дерновий шар; 2 – стовпові ямки; 3 – темно-сірі супіски; 4 – каміння; 5 – світло-сірі супіски; 6 – зола; 7 – висотні відмітки; 8 – вугілля; 9 – черінь; 10 – материк.

Fig. 6. Rokytno II. Dwelling 1. Plan and stratygraphic profile: 1 – turfy stratum; 2 – pillar pits; 3 – dark grey sandy loam; 4 – stones; 5 – yellow light sandy loam; 6 – cinder; 7 – high marks; 8 – coal; 9 – tray oven; 10 – natural ground.

Його ширина при основі сягала 3,5 м. Цей вал насипано з темно-жовтих суглинків, потужність яких в різних місцях перетину становила 0,2–0,8 м. Під ними залягав давній горизонт, товщина якого досягала 0,15 м. Глибина рову становила близько 0,80 м з віддалю берегів у верхній частині 1,8 м. Стратиграфія рову репрезентована сірими сильногумусованими суглинками, товщина яких сягала 0,35 м. Дно рову було встелене деревним вугіллям, золою та шматками перепаленої глини (рис. 4).

На південь від попереднього, у другій лінії оборони, було закладено *перетин 3* (1×9 м). Встановлено, що вал на цій ділянці городища зберігся на висоту 1–1,1 м від рівня материкового горизонту. Ширина насипу при основі сягала 4 м.

Вал насипано з темно-жовтих суглинків, під якими, на глибині 0,6–0,8 м від гребеня валу, простежено прямокутне в плані заповнення. Воно репрезентоване темно-сірими супісками зі шматками перепаленої до червоного кольору глини, деревним вугіллям та незначною кількістю уламків посуду. Довжина об’єкта в профілі становила 2,9 м, а висота – 0,6 м.

Нижня частина об’єкта заглиблена у материк на 0,25–0,3 м. Його нижній контур добре спланований, рівний, стінки – прямі, вертикальні (рис. 5). Цей об’єкт очевидно є рештками внутрішніх конструкцій валу. У заповненні виявлено окремі уламки донець та боковин посудин, які за технологічними особливостями можна датувати X–XI ст. (рис. 7, 13, 8, 6), що дає підставу датувати спорудження дослідженої лінії оборони цим часом.

Житлові комплекси

На укріпленій території городища виявлено поверхневі сліди заглиблених у материк нижніх частин житлових будівель. Їх характеризують “западини”, глибиною у центральній частині 0,2–0,5 м і діаметром 4–5 м. На пам’ятці зафіксовано близько 100 таких западин. Їхня найбільша концентрація спостерігається на центральному майданчику городища (рис. 2).

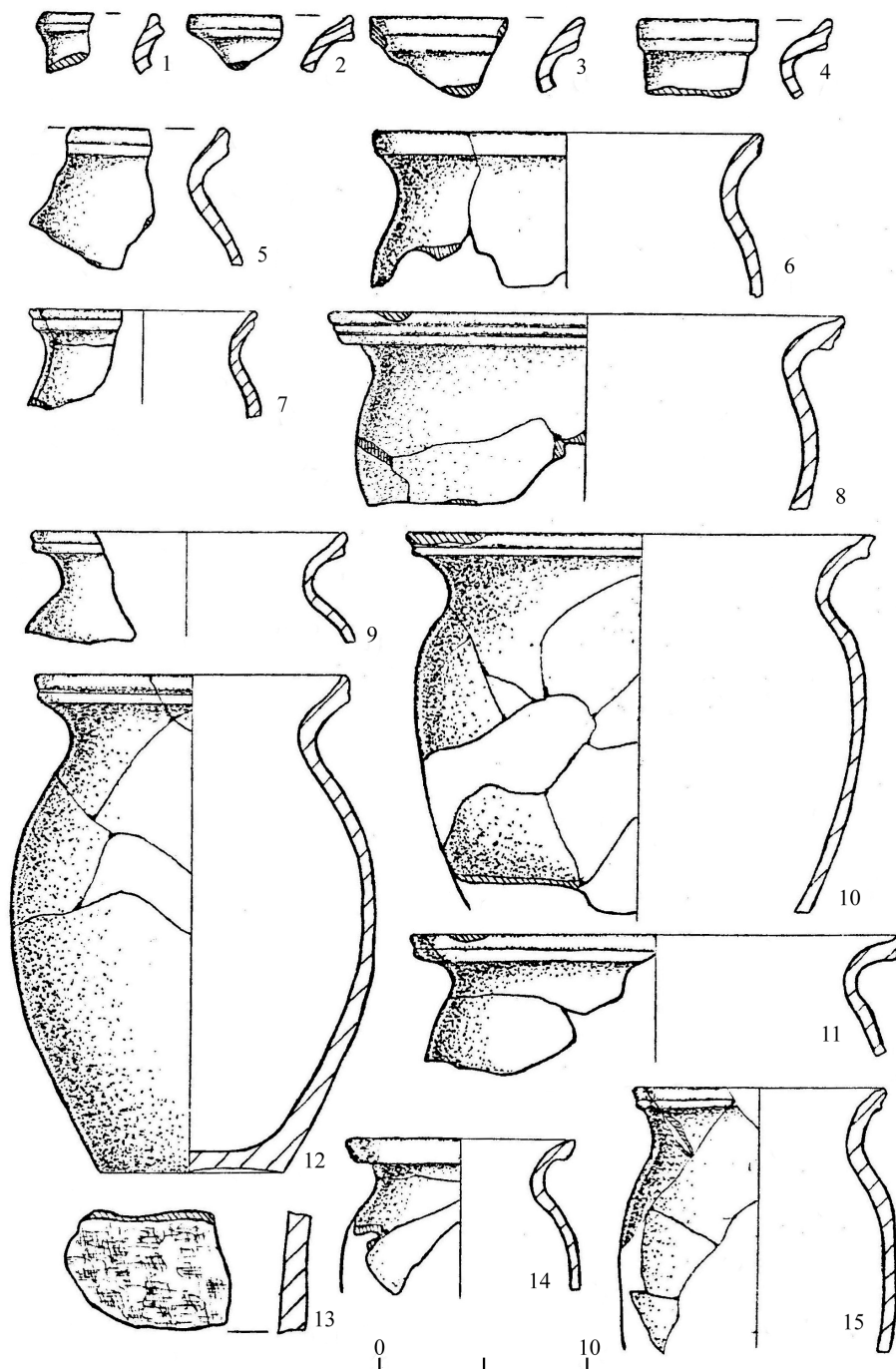

Рис. 7. Рокитне II. Керамічний комплекс із житла 1 (1–12, 14, 15) та перетину валу 3 (13).

Fig. 7. Rokytno II. Ceramic collection from dwelling 1 (1–12, 14, 15) and rampart 3 (13).

Житло 1. На одній із западин південно-східної частини центрального майданчика городища було закладено розкоп, розмірами 5×5 м, орієнтований за сторонами світу (рис. 6). Контури житла простежено на глибині 0,4 м від рівня СДП, воно мало прямокутну в плані

форму, розмірами 3,2×3,6 м. Глибина котловану житла становила 1 м від рівня СДП, його стінки орієнтовані за сторонами світу. Заповнення об'єкту складалося з двох лінзоподібних у перерізі шарів. Під дерном знаходився шар темно-сірого супіску товщиною від 0,2–0,25 м (по краях) до 0,5 м (у центрі), в якому виявлено великі шматки деревного вугілля, перепалену глину та велику кількість уламків кружальних горщиків X – початку XI ст.

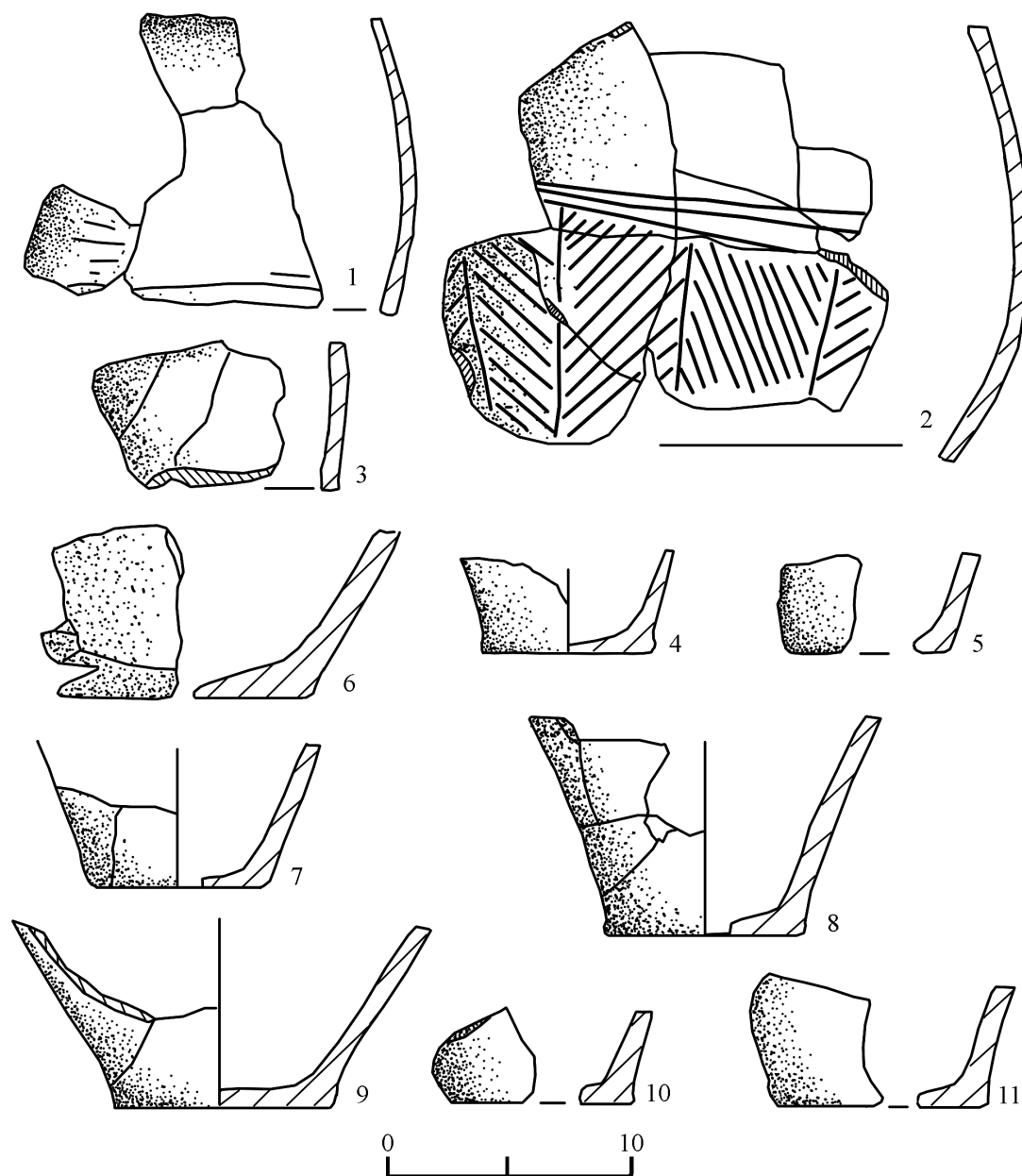

Рис. 8. Рокитне II. Керамічний комплекс із житла 1 (1–5, 7–11) та перетину валу 3 (6).

Fig. 8. Rokytno II. Ceramic collection from dwelling 1 (1–5, 7–11) and rampart 3 (6).

Під цим шаром залягали світло-сірі супіски, товщина яких в центрі котловану сягала 0,4 м, з вмістом перепаленої глини та деревного вугілля. Долівка житла була вимазана глиною. У ній простежено декілька стовпових ям, діаметром від 0,05 м до 0,3 м і глибиною до 0,15 м.

У північно-західному куті житла знаходився завал каменю-пісковіку, що, ймовірно, залишився від зруйнованої печі-кам'янки. Її рештки зафіксовані на площі 0,4×0,6 м, а висота кам'яного насипу сягала 0,3 м над рівнем долівки житла. За 0,2 м у напрямку на південний схід

простежено рештки овального в плані череня, розмірами 0,3×0,6 м і товщиною 0,04–0,06 м. У північній частині котловану на долівці виявлено вугільну пляму аморфної в плані форми, розмірами близько 2×2,2 м. Її характеризувало зольно-вугільне заповнення, товщиною 0,07–0,1 м з вкрапленнями перепаленої до червоного кольору глини.

У заповненні споруди, поблизу розвалу печі та на долівці житла знайдено численну кількість уламків кружальних горщиків X – початку XI ст. (рис. 7, 8). Потрібно відзначити, що керамічний матеріал, виявлений у шарі темно-сірих супісків та обвугленого дерева та знайдений на долівці споруди, є фрагментами одних і тих самих посудин. Керамічний матеріал з житла характеризується видовженими формами з найбільшими розширенням вище середини висоти горщика. Водночас в окремих посудинах найбільше розширення припадає на середню частину. Всі вони мають високу, плавно відігнуту назовні шийку. Для вінець посудин характерне манжетоподібне завершення, поодинокі вінця косо або прямо зрізані. Переважна більшість посуду має великий діаметр горловини – 15–24 см. Товщина стінок – 0,4–0,7 см. Керамічне тісто представлене добре відмуленою глиною з домішкою, переважно, дрібнозернистого піску. Здебільшого горщики мали темно-сіре, рідше буре та чорне забарвлення поверхні. Посудини переважно неорнаментовані. Лише на окремих фрагментах трапляється орнаментация у вигляді врізних прямих ліній та композиції у формі “ялинки”. Знайдено окремі фрагменти посуду з добре вигладженою та підлощеною поверхнею. Нижня частина горщиків є масивнішою з дещо потовщеними стінками та дном. Денця посудин є досить рівними. Виявлений у споруді керамічний матеріал датує її кінцем X – початком XI ст.

Житло 2. Котлован житла, орієнтований кутами за сторонами світу, у плані мав форму, наближену до прямокутника, його розміри 3,2×3,4 м (північний захід – південний схід×північний схід – південний захід) (рис. 9, I).

Долівка житла знаходилася на глибині від 0,9 м (біля північної стінки) до 1,4 м (біля південної стінки) від СДП, що пов'язано із локалізацією споруди на схилі. Спостереження, зроблені під час вивчення заповнення котловану, дають змогу припустити, що первинна глибина котловану від верхньої межі материка була 0,4–0,6 м (+0,2–0,4 м товщини похованого давнього гумусованого шару). Верхню частину стратиграфічної колонки на цій ділянці пам'ятки становить шар, сформований очевидно вже після завершення функціонування поселення.

Заповнення котловану складалося з чотирьох основних шарів, лінзоподібних у перетині, у яких виділяються кілька прошарків, що відрізняються насиченістю вугликами та суглинками різних відтінків (рис. 9, II). Верхні шари потужніші в центрі заповнення і звужуються ближче до стінок котловану. Центральну верхню частину котловану займав шар гумусованого суглинка темного відтінку (у плані аморфної, наближеної до округлої, форми), у нижній частині якого помітні поодинокі вкраплення вугликів, дрібні фрагменти кераміки. Решту верхньої частини заповнення становив світло-сірий суглинок з окремими дрібними вугликами; в центрі заповнення (під описаним вище шаром темно-сірого суглинка) цей шар має включення вугликів і темно-коричневої глини.

Нижче і до долівки споруди, центральну частину заповнення становить шар, сформований із суміші світло-сірого і світло-коричневого суглинків. У північно-західній частині він має включення великої кількості вугликів, а в південно-східній – спорадичні вуглики, хоча у профілі в цьому шарі зафіксовано велике скупчення вугликів шириною 0,5 м (на рівні 0,2 м над долівкою).

Нижню частину заповнення по периметру і під стінками котловану становить світло-коричневий суглинок з незначними домішками світло-сірого і темного гумусованого суглинка без вкраплень. Впритул до вертикальних стінок котловану зафіксовано темний суглинок, що слугував забутовкою між дерев'яним облицюванням і материковою стіною котловану. Материк – темно-жовтий суглинок.

У північній частині заповнення котловану (ближче до його центру) на глибині 0,8 м (0,2 м над долівкою) розчищено залишки трьох обвуглених плах, які лежали по лінії північний

схід – південний захід. Їх товщина – до 5 см, ширина – 10–15 см. Навколо них зафіксоване значне скупчення вугликів.

Долівка житла утрамбована, у центральній частині помітно понижується. Майже вся вона (крім пристінної смуги) була вкрита тонким прошарком вугликів і попелу, що утворився тут ще в процесі функціонування споруди.

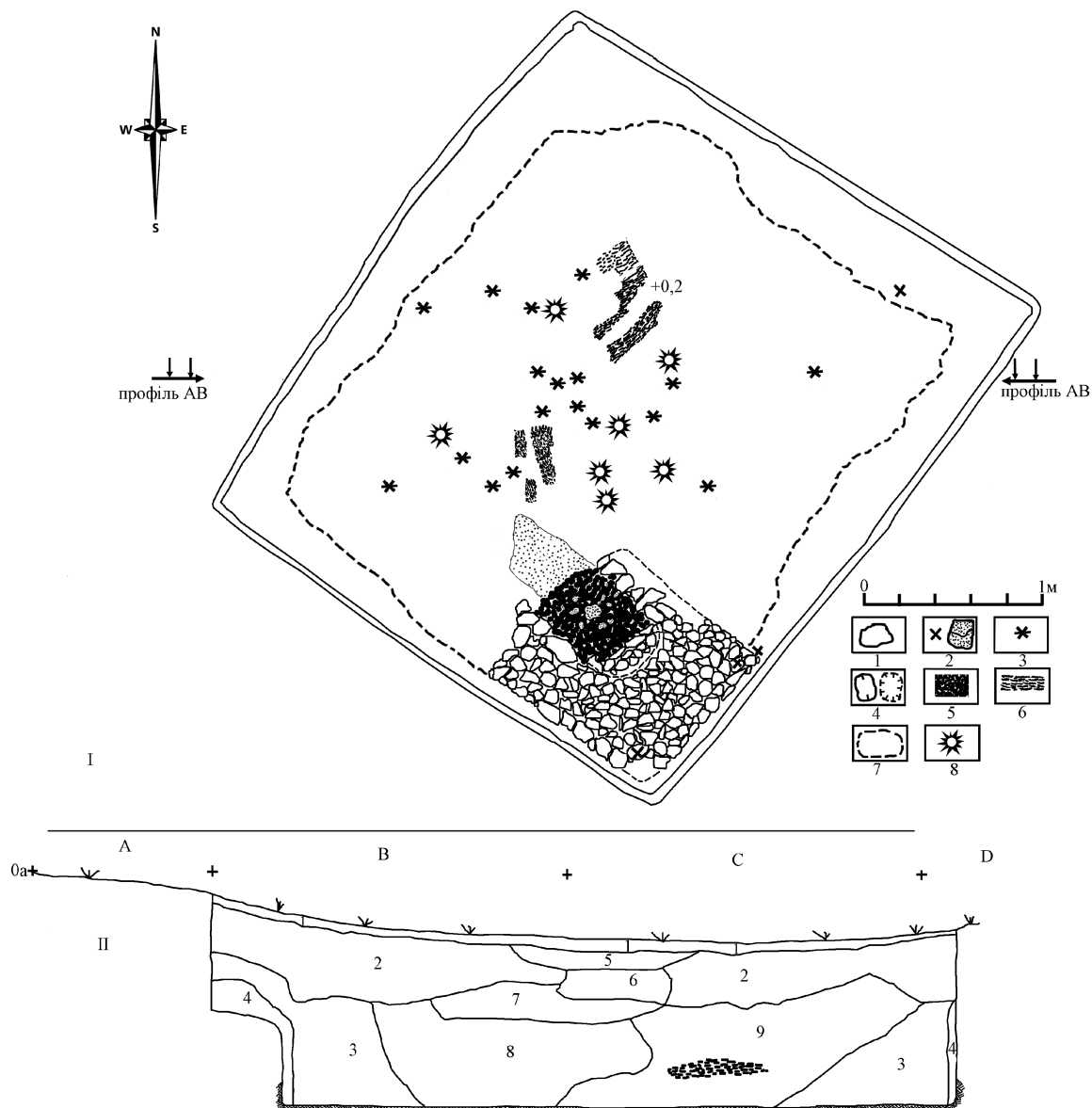

Рис. 9. Рокитне II. Житло 2. План (I) і стратиграфічний перетин (II): 1 – каміння; 2 – окремі фрагменти і скупчення кераміки на долівці і печі (*in situ*); 3 – кераміка із заповнення котловану; 4 – ями і заглиблення; 5 – черінь; 6 – обвуглене дерево; 7 – межа поширення тонкого прошарку вугликів, попелу, обвугленого зерна і полови на долівці житла; 8 – глиняні предмети (“трикутні призми”).

Fig. 9. Rokytno II. Dwelling 2. Plan (I) and stratygraphy profile (II): 1 – stones; 2 – isolated locations of fragmented pottery on floor and in furnace (*in situ*); 3 – ceramics from the gouge filling; 4 – pits and dimples; 5 – tray oven; 6 – charred wood; 7 – verges of thin layer filled with charcoal, cinder, charred grains and chaff on the dwelling’s floor; 8 – clay artifacts (“triangular prisms”).

По периметру долівки (найвиразніше під північно-західною і північно-східною стінками) простежено смугу темного суглинку, шириною 6–10 см (під північно-західною стіною, ближче до північного кута котловану, на невеликій ділянці її ширина сягала до 15 см з поступовим

звуженням до південного заходу). Очевидно, це нижня частина (відбиток) дерев'яної обшивки стінок котловану чи міжстінної забутовки, простеженої також в стратиграфії.

На долівці, на відстані 0,65 м перед устям печі, зафіксовано компактне скупчення перепаленого зерна, а дещо вбік від нього, ближче до центру долівки – фрагменти двох обвуглених плах (орієнтованих по лінії північ – південь) довжиною 26–37 см, шириною 8–14 см і товщиною до 8 см.

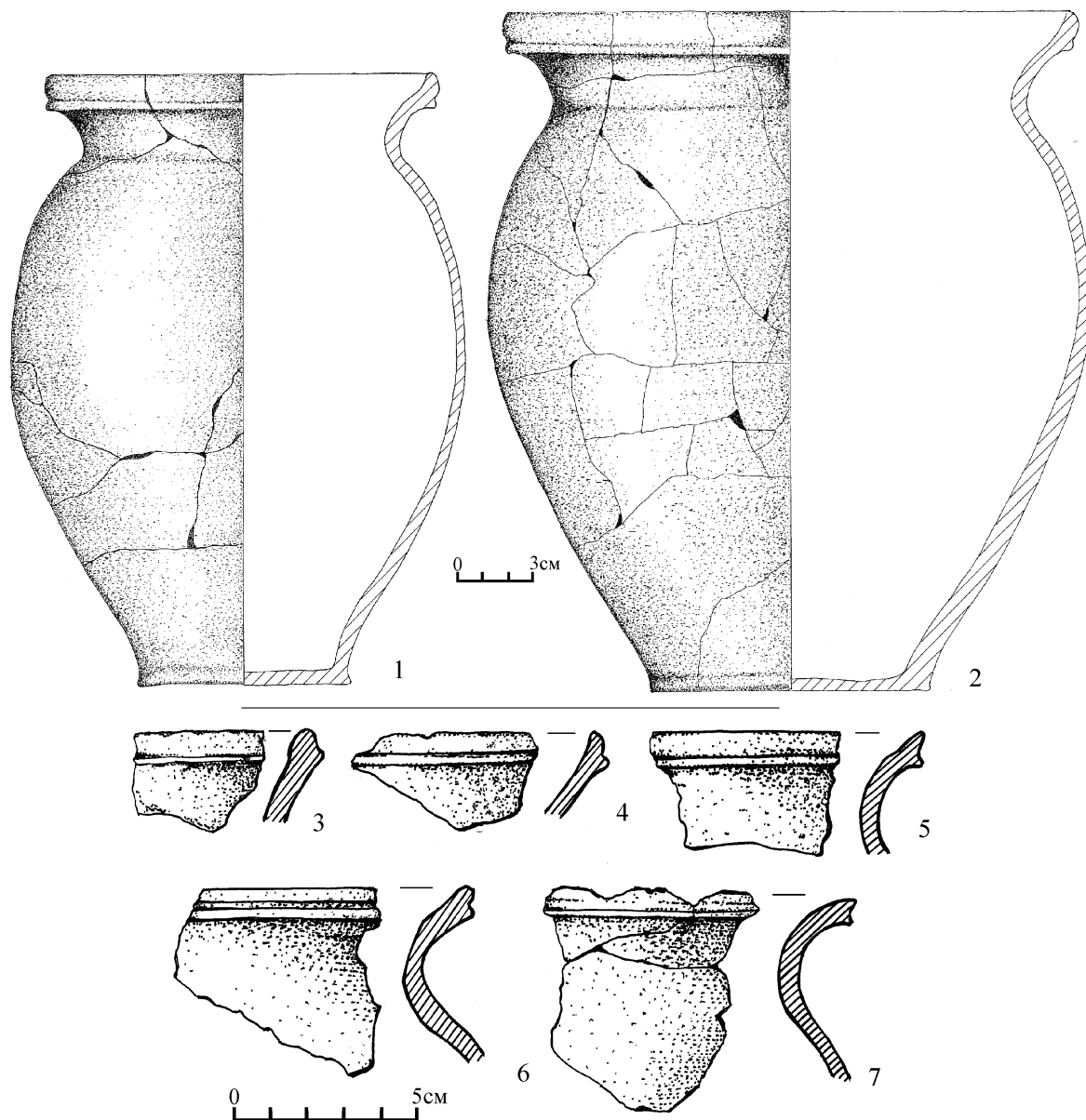

Рис. 10. Рокитне II. Житло 2. Керамічний комплекс: 1 – горщик з паливної камери; 2 – горщик з-перед устя печі; 3, 4, 7 – кераміка із заповнення котловану; 5, 6 – кераміка з поверхні печі.

Fig. 10. Rokytno II. Dwelling 2. Ceramic collection: 1 – pot from the inner of furnace; 2 – pot from under the mouth of furnace; 3, 4, 7 – ceramics from the gouge filling; 5, 6 – ceramics from the upside of furnace.

Піч, яка знаходилася у південному куті, витягнута по лінії північний захід – південний схід, устям обернена на північний захід. Її розміри 1×1,2 м, вона складена із каміння незначних розмірів, дещо більше за розмірами каміння розташоване по периметру печі. Воно сильно перепалене незалежно від його місцезнаходження в конструкції печі. Північно-східна стінка

збереглася частково (на половину товщини), тому після її розчистки назовні виступала частина череня. Також не було каміння у тильному південному куті печі. Товщина стінок: тильної – 0,5 м, бічних – 0,2 м (з боку житла) і 0,4 м (з боку материкової стіни котловану). Стінки печі дещо відступали від материкових стін котловану (до 0,2 м), цей простір був заповнений сумішшю із жовтої і сірої глини та гумусованого суглинку. Водночас відзначено, що впритул до стінок печі проходила смуга темного суглинку, яка є слідами дерев'яного облицювання стін. Висота стінок печі – 0,2–0,3 м, вони вищі у тильній частині опалювальної споруди. Паливна камера розташована в передній частині печі, її склепіння не збереглося, а заповнення камери складало каміння, суглинок, вуглики, попіл і дрібні фрагменти одного горщика, який вдалося практично повністю реконструювати. Розміри череня становили 0,4×0,6 м (рис. 9, І).

Загалом, у межах котловану житла виявлено уламки двох горщиків (у паливній камері печі і перед її устям), які вдалося майже повністю реконструювати, сім глиняних предметів (“трикутних призм”) та 41 фрагмент кераміки. Уламки керамічного посуду знайдені як у заповненні котловану, так і на долівці житла. У заповненні зафіксовано 36 фрагментів кераміки (4 вінця, 26 боковин, 6 донець і придонцевих частин), сконцентрованих у центральній частині котловану у верхніх шарах заповнення та придолівковому прошарку. Не виключено, що вони не були безпосередньо пов'язані з житлом і потрапили в заповнення після завершення функціонування споруди.

Скупчення (розмірами 0,3×0,4 м) кераміки розчищене на долівці перед устям печі – 56 фрагментів горщика (3 фрагменти цього ж горщика виявлені у паливній камері опалювальної споруди) (рис. 9, 1, 10, 2). Горщик з-перед устя печі опуклобокий, висота посудини – 26,8 см, діаметр горловини – 21 см. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні. Товщина стінок 0,4–0,8 см; донець рівне, його діаметр 9,3 см. Поверхня посудини добре заглажена, ззовні має теракотовий колір, зсередини – теракотовий і чорний.

Ще одне скупчення кераміки лежало на черені печі – 104 фрагменти горщика, який реконструйований приблизно на 80 % (рис. 10, 1). Горщик опуклобокий, його висота – 24 см. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні. Діаметр горловини – 14–14,5 см (вінцева частина дещо деформована). Товщина стінок 0,3–0,5 см. Поверхня горщика ззовні має світло-сірий колір, зсередини – оранжево-цеглястий. Донець рівне, його діаметр 7,5 см.

Фрагменти двох вінців і двох боковин виявлені на тильних кутах печі (рис. 10, 6, 7), один фрагмент боковини знайдений неподалік східного кута житла. Загалом керамічний комплекс житла 2 (рис. 10) представлений уламками опуклобоких неорнаментованих горщиків з найбільшим розширенням тулуба на 2/3 частини висоти. Поверхня посудин добре заглажена, випал рівномірний, але неодноразова дія вогню і температури під час використання стала причиною того, що їхня поверхня часто має нерівномірне забарвлення – теракотове і сіре (різних відтінків), зрідка – темно-коричневе і чорне. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні, край вінця звужений, по внутрішньому периметру вінця – заглиблення-жолобки (псевдозакраїнки). Діаметр горловин – 12–14 см. Товщина стінок – 0,3–0,6 см, вони потовщуються до донець. Стінки у зламі одно- та двошарові, у глиняному тісті – домішки дрібнозернистого піску.

У центральній частині заповнення котловану (рис. 9), на глибині 0,6 м, зафіксовано сім слабовипалених глиняних предметів (більшість – у фрагментах, які складаються в цілі форми) (рис. 11). Чотири повністю збережених предмети (три з них виявлені неподалік північного кута печі) мали форму трикутної призми. Форма ще трьох виробів лише наближена до трикутної призми, вони дещо аморфні. Поверхня артефактів цеглястого або сіро-цеглястого кольору. Параметри основ добре збережених виробів: довжина 3,6–5,4 см, ширина 3–3,9 см, висота 3,1–5 см; “аморфні призми” мали довжину 3,1–4,6 см, ширину 2,1–2,5 см і висоту 2,9–4 см. Їхнє функціональне призначення встановити не вдалося, хоча вони були знайдені неподалік від печі, але не на долівці, а в нижньому шарі заповнення котловану (приблизно 0,2 м над рівнем долівки). Це не дає змоги прямо пов'язати їх із опалювальною спорудою чи окреслити інше призначення.

Житло 3 знаходилося на відстані 11,8 м на захід від житла 2. Котлован у плані мав форму, наближену до прямокутної, він орієнтований кутами приблизно за сторонами світу (із незначним відхиленням) (рис. 12, I). Його середні розміри – 3,2×3,4 м (3,1–3,3×3,3–3,5 м). Довша вісь котловану проходила по лінії північний захід – південний схід (лінія “півч-вхид”). Долівка житла розташована на глибині від 0,6 (північно-східна стінка котловану) до 1 м (південно-західна стінка котловану) від рівня СДП.

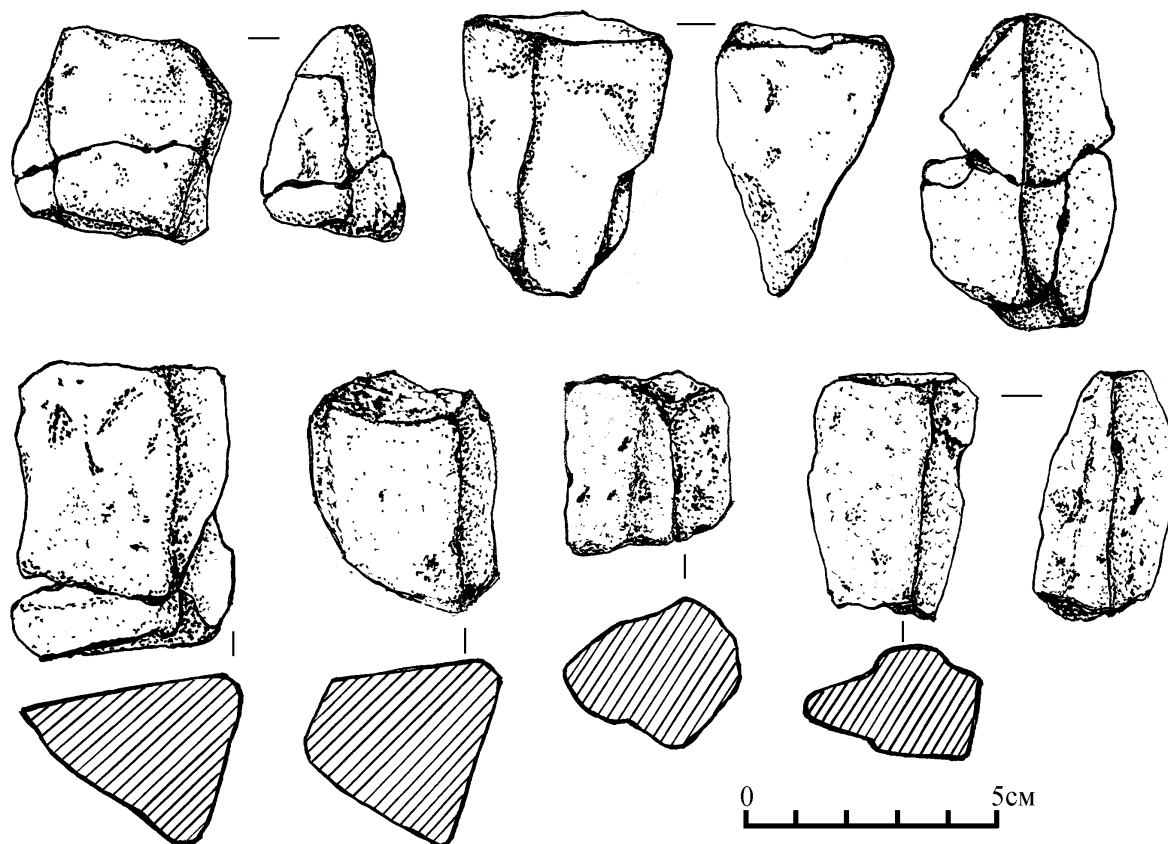

Рис. 11. Рокитне II. Житло 2. Глиняні предмети (“трикутні призми”) із нижньої частини заповнення котловану.

Fig. 11. Rokytno II. Dwelling 2. Clay artifacts (“triangular prisms”) from the lower part of the gouge filling.

Заповнення котловану складалося з кількох шарів (рис. 12, II). Під прошарком лісової підстилки по всій площі котловану залягав шар світло-сірого суглинку з окремими вкрапленнями вугликів. Під ним знаходився шар із суміші світло-сірого і світло-коричневого суглинків з включеннями коричневої глини і великою кількістю вугликів. Нижню частину заповнення над долівкою складав шар світло-коричневого суглинку з незначними домішками темного гумусованого суглинку, але без значних вкраплень вугликів. Пристінний простір заповнений шаром світло-коричневого суглинку з включеннями світло-сірого суглинку і незначної кількості вугликів. Між материковою стіною і заповненням котловану була вузька смуга темного гумусу – рештки дерев’яного облицювання стін котловану і міжстінної забудовки. На північ від центральної частини заповнення, на глибині 0,35–0,55 м від СДП (0,2–0,4 м над рівнем долівки), виявлено п’ять розрізнених каменів (можливо з конструкції печі), а також дві обвуглені плахи (шириною 5–12 см і довжиною 25–35 см) (рис. 12, I). Глибина залягання і відсутність чіткої системи у розміщенні каменів і плах вказує на випадковість їхнього потрапляння у заповнення, вже після припинення функціонування житла.

По кутах котловану, а також під стіною навпроти печі, зафіксовано стовпові ямки глибиною 0,2–0,6 м. Більшість з них мали округлу в плані форму (діаметром 0,18–0,26 м),

тільки ямка за піччю (північний кут житла) мала видовжену форму (0,18×0,34 м). Встановлено, що канавка для нижньої частини дерев'яного облицювання прилягала до кутових стовпових ямок ззовні, що ймовірно є свідченням такого конструктивного рішення, коли вертикальні стовпи притискали дерев'яне облицювання до материкових стін котловану і земляної забутовки. У стіні навпроти устя печі, на відстані 0,6 м від кутової (східної) стовпової знаходилася ямка (діаметр 0,2 м, глибина 0,4 м), яка, очевидно, була однією (разом з кутовою) із опор вхідної конструкції.

При цьому канавка від облицювання стін до цієї ямки прилягала по її центральній осі (діаметру) (рис. 12, І). Таке розташування входу – в стіні навпроти устя печі – було найпоширенішим варіантом його локалізації у середньовічному слов'янському житлі [Михайлина, 2007, с. 105].

Долівка споруди глиняна, добре утрамбована, дещо підвищена в припічному куті. Майже повністю (крім пристінних ділянок), вона була вкрита тонким прошарком вугликів, попелу, обвуглених зернин і полови. Як і в житлі 2, по периметру долівки простежено смугу темного суглинку (шириною до 6 см), що вирізнялася на фоні темно-жовтої материкової глини. У процесі розчистки встановлено, що цей темний суглинок заповнював канавку глибиною 4–7 см. Очевидно, це сліди нижньої частини дерев'яного облицювання стін.

У долівці виявлено кілька заглиблень і ямок. Її центральну частину займало досить велике заглиблення, приблизно округлої форми, з пологими стінками, які під стінами котловану поступово переходили у горизонтальну долівку. Діаметр цього заглиблення – 1,8–2 м, глибина відносно рівня череня печі і долівки під стінами становила до 0,15–0,2 м. На східній межі цього центрального заглиблення розчищено двоскладову ямку. Розміри її верхньої частини (втягнутої по лінії північний схід – південний захід) 0,3×0,6 м, глибина відносно долівки – 0,10 м. Під західним бортиком верхньої частини ямки знаходилося округле заглиблення діаметром 0,15 м і глибиною 0,2 м. У цій нижній частині ямки, а також на дні північної частини верхньої ямки розчищено розвал придонної частини горщика (рис. 14, б). Ще дві ямки глибиною 0,2 м розчищені приблизно посередині південно-східної стіни котловану (розмірами 0,05×0,1 м) і в південній частині долівки (діаметр 0,2 м).

Два заглиблення видовженої форми знаходилися під північно-західною стіною котловану, між піччю і західною кутовою ямкою. Одне з них мало пологі стінки, розміри 0,25×0,35 м і глибину 0,08 м; друга ямка (біля печі) мала вертикальні стінки, розміри 0,3×0,55 м і глибину 0,15 м (рис. 12, І). Значну частину заповнення цих заглиблень становили великі уламки горщиків, у тому числі більшість фрагментів посудини, яку вдалося повністю реконструювати (рис. 13, І).

Крім цих ямок і заглиблень відносно значних розмірів і глибини, під південно-західною стіною і в південному секторі долівки розчищено понад 20 ямок діаметром і глибиною до 0,05 м, які, очевидно, залишились від опорних стовпчиків внутрішнього облаштування житла (рис. 12, І).

Піч знаходилася у північному куті, орієнтована устям до південного сходу. Вона підпрямокутної форми, розмірами 0,9×1 м, складена з каменю-пісковика, її найбільша висота становила 0,3 м над рівнем череня. Каміння, що входить у нижню частину конструкції печі сильно перепалене, більшість верхнього каміння слідів обпалення не має. Ширина тильної стінки печі – 0,5 м, лівої – 0,2 м, правої – 0,3 м. Конструкція печі не є однорідною, кожна частина вирізняється певними особливостями. Лівий бік (південна і західна стінки) печі викладений з каміння середнього розміру, між яким укладено менше каміння. Цей бік печі не мав чітко виділеної вертикальної бічної стінки, тут каміння покладене своєрідним каскадом. Північний кут печі викладено з дрібного, щільно припасованого, каміння. Східна частина тільки в своїй основі мала кілька невеликих каменів, а верхній шар цієї стіни був земляний. Ймовірно, саме тому ця частина печі з боку материкової стіни була додатково укріплена дерев'яною плахою (довжина 38 см, висота 9 см, товщина 3–4 см), яка хоч була обвуглена, але повністю збереглася. Основа плахи укладена на шарі дрібного каміння. Перед устям печі, на

долівці, лежали шість каменів середніх розмірів (рис. 12, I), які, очевидно, походили з конструкції опалювального пристрою, можливо саме зі східної частини печі. Черінь знаходився в передній частині печі, його розміри 0,25×0,45 м, він добре випалений, дещо увігнутий відносно рівня долівки.

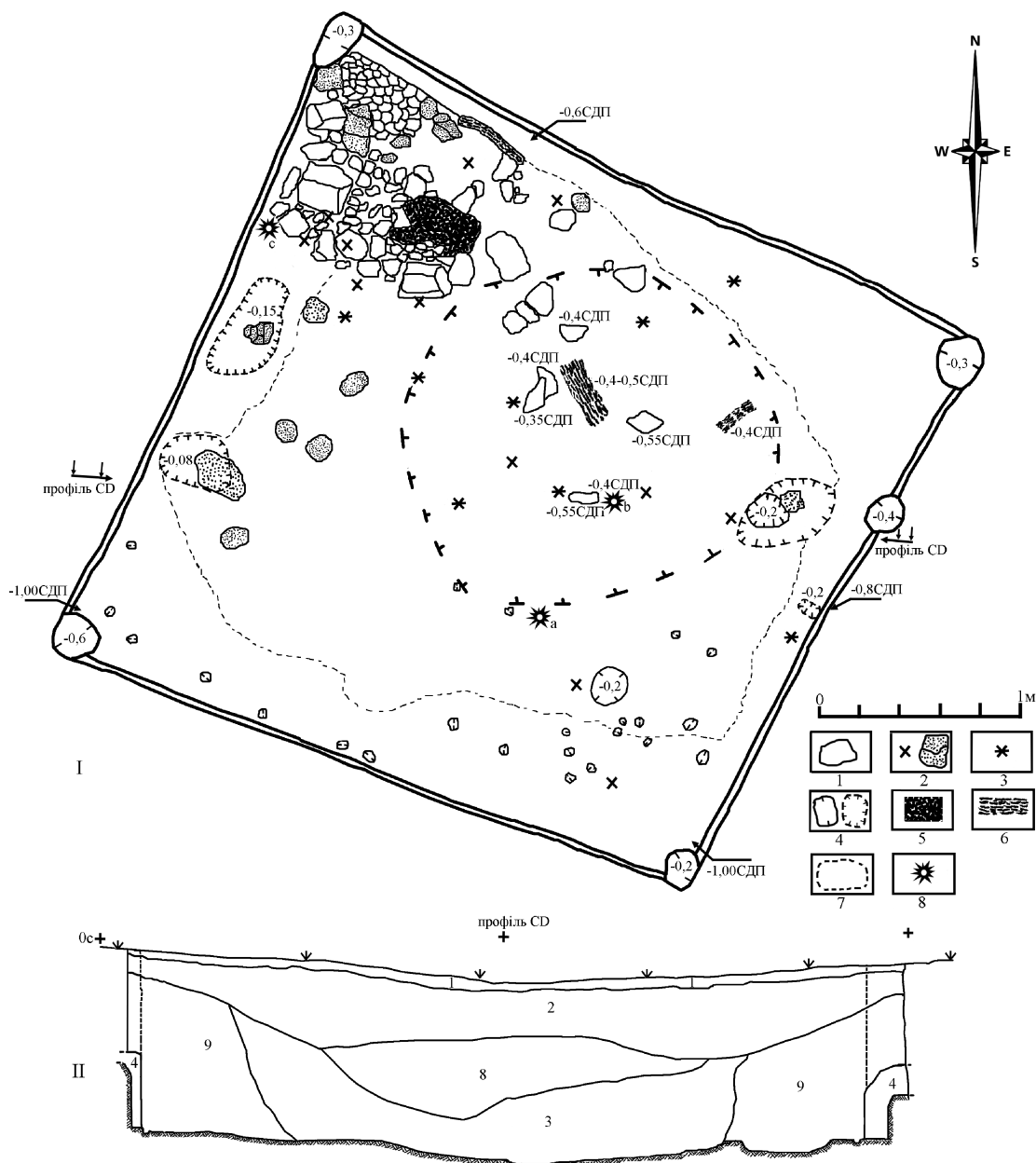

Рис. 12. Рокитне II. Житло 3. План (I) і стратиграфічний перетин (II): 1 – каміння; 2 – окремі фрагменти і скупчення кераміки на долівці і печі (*in situ*); 3 – кераміка із заповнення котловану; 4 – ями і заглиблення; 5 – черінь; 6 – обвуглене дерево; 7 – межа поширення тонкого прошарку вугликів, попелу, обвугленого зерна і полови на долівці житла; 8 – вироби з каменю (а – крем'яний відбійник (фрагмент сокири); б – розтирач; с – точильний камінь).

Fig. 12. Rokytno II. Dwelling 3. Plan (I) and stratygraphy profile (II): 1 – stones; 2 – isolated locations of fragmented pottery on floor and in furnace (*in situ*); 3 – ceramics from the gouge filling; 4 – pits and dimples; 5 – tray oven; 6 – charred wood; 7 – verges of thin layer filled with charcoal, cinder, charred grains and chaff on the dwelling's floor; 8 – stone artifacts (a – flint bumper (fragment of flint axe), b – grain grater, c – grinding stone).

Заповнення паливної камери складалося з близько 80 дрібних камінців, які були змішані із перепаленою і гумусованою землею.

На печі виявлено значну кількість фрагментів кераміки, причому великі фрагменти горщиків лежали в північній частині печі, дрібніші – серед каміння південної стінки і попід нею.

Керамічний комплекс житла (рис. 13, 14) представлений одним цілим горщиком і 40 фрагментами кераміки. У заповненні виявлено 15 фрагментів (вінця – 4 од., боковини – 11 од.), вони сконцентровані переважно у центральній частині заповнення до глибини 0,2 м. На печі і в різних частинах долівки також знайдено значну кількість фрагментів кераміки: на печі – три вінця, вісім боковин і два денця; на долівці – одне вінець, вісім боковин і три денця. На поверхні північної частини печі лежали досить великі розвали двох привінцевих частин горщиків (рис. 13, 2, 3), трьох боковин і одного денця. У західній частині печі знайдено дрібні фрагменти одного вінця, чотирьох боковин і одного денця. Праворуч від устя печі розчищено придонну частину горщика (рис. 14, 7), перевернуту догори дном і заповнену перепаленим зерном, вугликами і попелом.

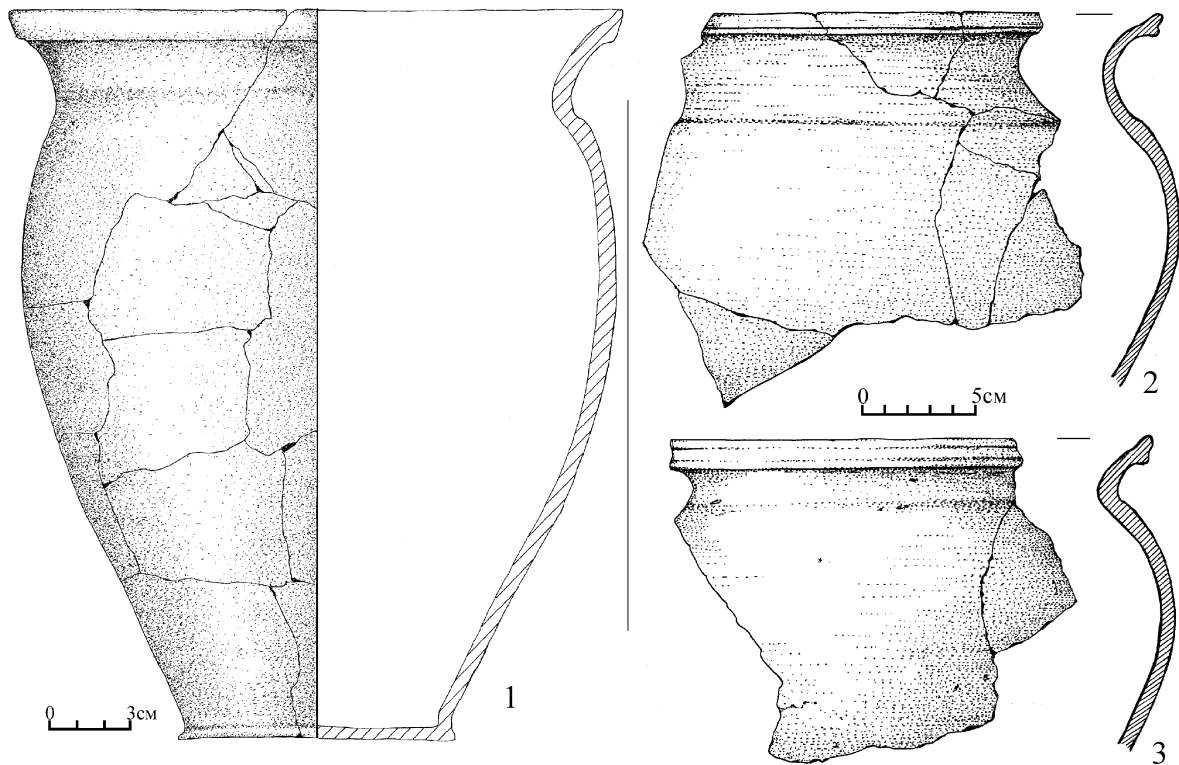

Рис. 13. Рокитне II. Житло 3. Керамічний комплекс: 1 – горщик із долівки біля печі; 2, 3 – кераміка з поверхні печі.

Fig. 13. Rokytno II. Dwelling 3. Ceramic collection: 1 – pot from the floor nearby the furnace; 2, 3 – ceramics from the upside of furnace.

Найбільше скупчення кераміки (39 уламків) виявлене під північно-західною (напільною) стіною – між піччю і західною кутовою ямкою (в тому числі у двох неглибоких ямках) (рис. 12, 1). Після камерального опрацювання встановлено, що тут знаходився розвал (27 фрагментів) горщика, який вдалося повністю реконструювати, а також фрагменти одного вінця (рис. 14, 1), одного денця і чотирьох боковин інших посудин. Ще три окремих фрагмента кераміки лежали в південному секторі долівки.

Повністю реконструйований горщик – опуклобокий, висотою 27,4 см, (рис. 13, 1). Поверхня добре загладжена, ззовні і зсередини сірого кольору з плямами кіптяви чорного

кольору (переважно зсередини). Товщина стінок – 0,4–0,6 см, вони тришарові в зламі. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні. Діаметр горловини – 22 см. Денце рівне, його діаметр 10 см.

Загалом керамічний комплекс житла 3 представлений фрагментами опуклобоких неорнаментованих горщиків, із найбільшим розширенням на 2/3 частини висоти тулуба.

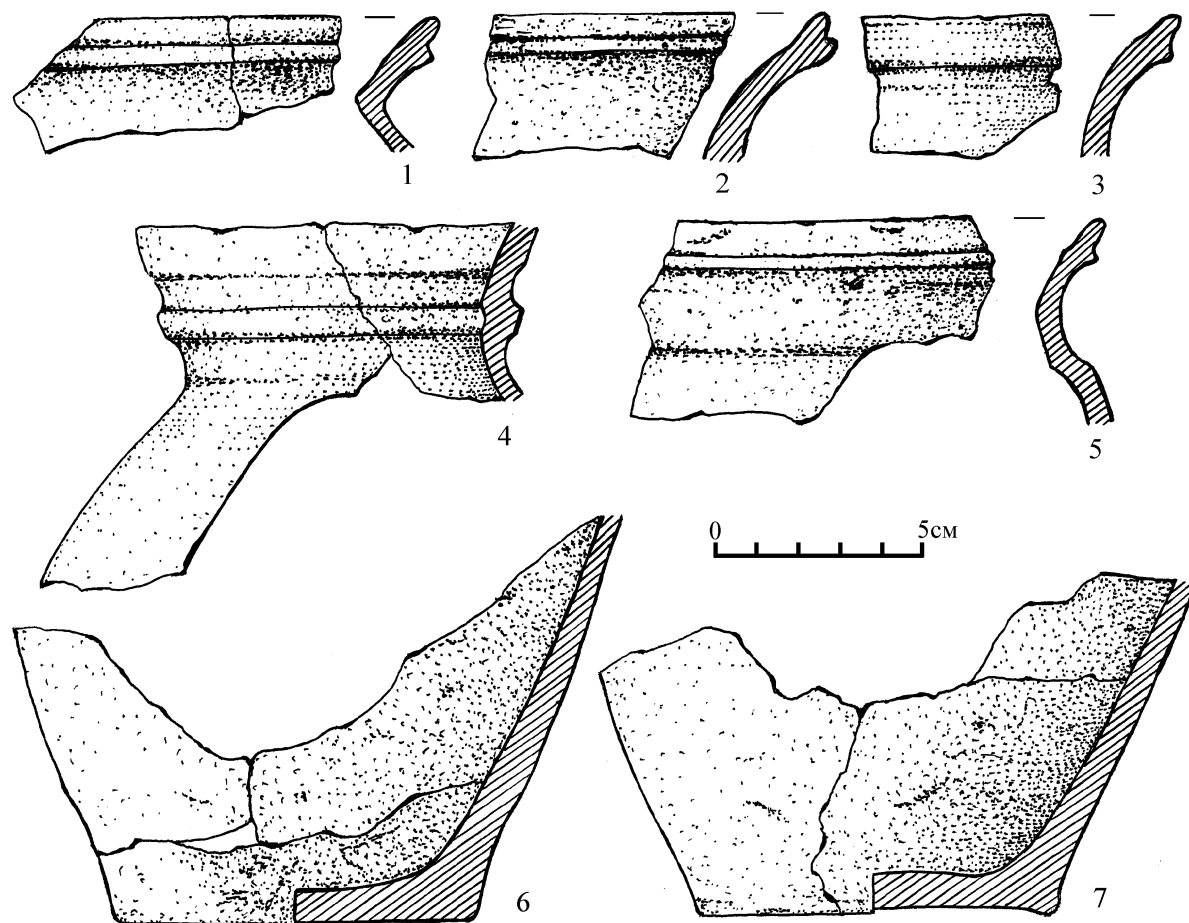

Рис. 14. Рокитне II. Житло 3. Керамічний комплекс: 1, 2, 6, 7 – кераміка з долівки; 3–5 – кераміка із заповнення котловану.

Fig. 14. Rokytno II. Dwelling 3. Ceramic collection: 1, 2, 6, 7 – ceramics from the floor; 3–5 – ceramics from the gouge filling.

Вони мали добре заглажену поверхню цеглястого, сірого, чорного і коричневого кольорів. Випал рівномірний, але різні умови використання горщиків спричинили неоднакове забарвлення різних частин посудин. Товщина стінок 0,3–0,7 см, у глиняному тісті наявні домішки дрібнозернистого піску. Вінця посудин відігнуті назовні, манжетоподібні, край вінчиків потоншений, по периметру вінцевих частин з внутрішнього боку – заглиблення-жолобки (псевдозакраїнки). Діаметр горловин горщиків 13–15 см (із долівки і заповнення – рис. 14, 1, 3, 5) і 23 см (з поверхні печі – рис. 13, 2, 3). Діаметр двох повністю збережених денців горщиків (з долівки) становить 9 см (рис. 14, 6, 7). З керамічного комплексу житла 3 виділяється верхня частина горщика, фрагменти (4 од.) якого виявлені у верхніх прошарках (до 0,2 м) центральної ділянки заповнення, на відстані до 1,3 м один від одного. Це посудина з майже вертикальною, дещо розхиленою шийкою (висота 4,3 см) і діаметром горловини 9,7 см. Посередині висоти шийки проходить карнизоподібний виступ. Поверхня добре заглажена, ззовні світло-сірого, зсередини чорного кольору (рис. 14, 4).

У житлі виявлені також й інші предмети – крем'яний відбійник (фрагмент сокири), розтирар і точильний брусок. Фрагмент крем'яної сокири (обушкова частина) (рис. 15, 1)

виявлений у південному секторі котловану на глибині 0,6 м. Її розміри 4,8×4,4×2,3 см, у перетині вона підпрямокутна. Сировиною слугував туронський кремій місцевого походження. На поверхні збереглися незначні сліди заполірування. Виріб сильно реутилізований, сліди оббивки переважно знаходяться в нижній частині фрагмента.

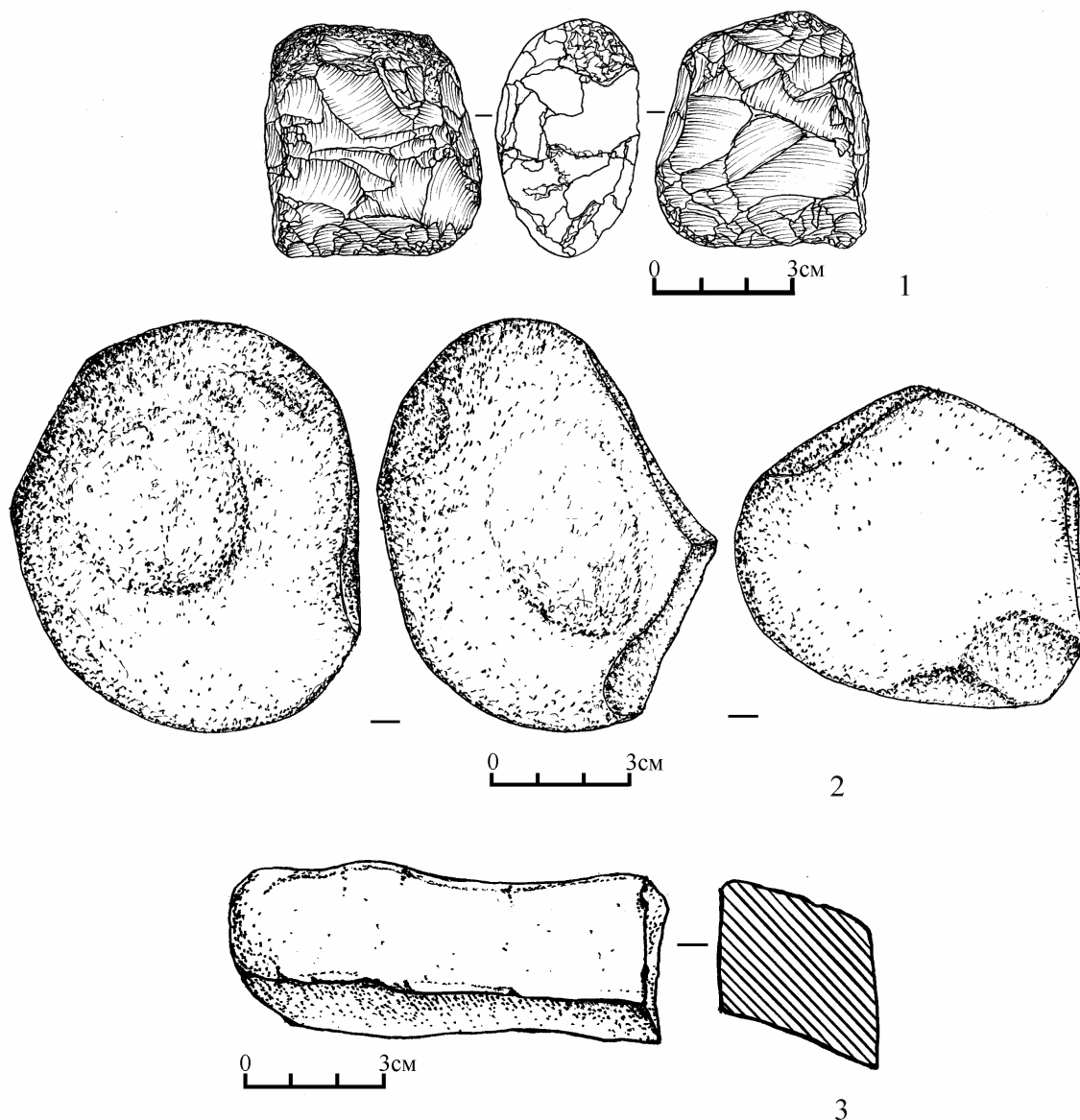

Рис. 15. Рокитне II. Житло 3. Вироби з каменю: 1 – крем'яний відбійник (фрагмент сокири); 2 – розтирач; 3 – точильний камінь.

Fig. 15. Rokytno II. Dwelling 3. Stone artifacts: 1 – flint bumper (fragment of flint axe); 2 – grain grater; 3 – grinding stone.

Ці сколи відрізняються від слідів на решті поверхні сокири і вказують, що вони утворилися пізніше, ніж під час виготовлення сокири та її застосування за функціональним призначенням. Форма знаряддя є типовою для культур доби енеоліту (лійчастого посуду і кулястих амфор), а в середньовіччі його, ймовірно, повторно використовували для добування вогню або розбивання твердих предметів.

У заповненні котловану житла, приблизно в його центрі (на глибині 0,4 м від СДП і на рівні 0,3 м над долівкою), виявлено розтирач, який первинно мав форму, наближену до кулястої (рис. 15, 2). Розтирач виготовлений зі зцементованого кварцом девонського піскови́ка блідо-рожевого кольору. Найближчі до городища виходи такої сировини знаходяться на Західному

Поділлі (с. Нирків, Нагоряни, Червоне Заліщицького р-ну), звідки, очевидно, і був привезений описуваний зразок. Його розміри 8,7×7 см (з одного боку від каменя відколений досить великий уламок). З трьох боків каменя виразно помітні стерті зашліфовані площини, що утворилися в процесі використання знаряддя за прямим призначенням. Ці площини мають темніше забарвлення, аніж решта поверхні каменя. Повністю збереглися дві площини, розмірами 3,6×4 см та 3,3×4,3 см. Від третьої робочої площадки зберігся тільки невеликий фрагмент, оскільки один бік розтирача, як згадувалося вище, має досить великий скол (розмірами 4,9–6×8,3 см), який очевидно, утворився вже в процесі використання знаряддя. Очевидно, розтирач побував у вогні (може навіть був елементом конструкції печі), оскільки на одному з його боків залишилася випалена пляма чорного кольору, розмірами 5,6×7,1 см, яка повністю покриває і одну з робочих площин знаряддя.

У лівому тильному куті печі виявлений точильний брусок (рис. 15, 3). Він має форму неправильного паралелепіпеда, всі чотири його грані в центральній частині сильно стерті в ході використання за функціональним призначенням. Довжина бруска – 8,5 см, ширина граней 2,2–4 см (середні показники 2,5–3,5 см). Брусок виготовлений з карпатського пісковика сірого кольору, який поширений у Карпатах, а також на північ від них – між горами і р. Дністер, куди його зносить річками². Отже, камінь для виготовлення бруска (або й сам готовий виріб) привезений із вказаного регіону.

Палеоботанічний аналіз³ зразків із жител 2 і 3 дав такі результати: жито посівне (*Secale cereale*) – 52 зернини та шість їхніх фрагментів; овес (*Avena sp.*) – п'ять зернин; ячмінь звичайний (*Hordeum vulgare*) – три зернини; м'яка пшениця (*Triticum aestivum*) – одна зернина; полба (або спельта) (*Triticum dicoccum (spelta)*) – одна зернина; а також 69 зернин та 33 їхні фрагменти чітко не окреслених хлібних злаків (*Cerealia indet.*). Без сумніву, наведені результати палеоботанічного аналізу не висвітлюють цілісну картину співвідношення різних злакових культур на поселенні, а є тільки відображенням (можливо неповним) асортименту зернових. Крім того, серед досліджуваних зразків виокремлено шматки деревного вугілля таких порід як дуб (*Quercus sp.*), береза (*Betula sp.*), граб звичайний (*Carpinus betulus*) та кілька фрагментів від чітко не окреслених листяних порід.

Отже, проведені на городищі Рокитне II дослідження, дають змогу розширити відомості про планіграфічні та конструктивні особливості оборонної системи і забудови пам'ятки. Оборонні вали, споруджені у X ст., були насипані з суглинку і мали додаткові внутрішні (очевидно дерев'яні) конструкції, як це зафіксовано у перетині валу 3 (друга південна лінія оборони). Оскільки в інших перетинах валів подібних об'єктів не було виявлено, то найімовірніше, конструкції такого типу не становили суцільної лінії по всьому периметру валу, а були розташовані на деякій відстані одна від одної. Можливо, тут йдеться про принцип будівництва укріплених ліній, добре відомий з досліджень городищ IX–X ст. на Буковині, зокрема з Горішніх Шерівців, Добринівців, Грозинців та ін. На думку Бориса Тимощука, основу таких оборонних ліній становили частоколи або стіни з горизонтальних колод, укріплені з внутрішнього боку зрубами-опорами (іноді з основою, опущеною в материк), розташованими на певній відстані один від одного ("столпіє") [Тимошук, 1982, с. 132, 164, 167].

Житлові споруди з Рокитного – типові ранньосередньовічні слов'янські підпрямокутні будівлі заглибленого типу з піччю-кам'янкою в одному з кутів. Цікавими є спостереження щодо елементів конструкції одного із жител, які дають змогу припустити, що материкові стінки котловану мали дерев'яне облицювання каркасно-стовпового типу, а самі несучі стіни (напевно, зрубні) знаходилися, ймовірно, на бортику котловану. Керамічний матеріал з жител

² Визначення сировини, з якої виготовлені розтирач і точильний камінь, провів асист. кафедри мінералогії ЛНУ імені Івана Франка Богдан Манчур.

³ Палеоботанічний аналіз здійснили проф., д-р габіліт. Марія Літинська-Зайонц (Інститут археології та етнології ПАН, відділ у Кракові) та проф., д-р габіліт. Кристина Василюкова (Інститут ботаніки ПАН, заклад палеоботаніки). Висловлюємо вдячність канд. біол. наук, доц. кафедри ботаніки ЛНУ імені Івана Франка п. Наталії Калинович за сприяння у проведенні палеоботанічного аналізу.

за сукупністю ознак можна датувати кінцем X – першою половиною XI ст. [Петегірич, Павлів, Принада, 2005, с. 286–294; Михайлина, 2007, с. 41; Чайка, 2009, с. 58–59, рис. 40–41].

Укріплене поселення в Рокитному, очевидно, належало до слов'янських городищ “полісного” типу, які мали досить велику площу і відігравали роль обцинних центрів у X ст.⁴ Значна площа території (26,6 га), яку охоплювали укріплення Рокитного, є показником, котрий з-поміж іншого свідчить на користь твердження про функціонування цього городища у слов'янський (племінний) час. Для порівняння, практично всі добре датовані городища в польській частині Західних Карпат, котрі мають площу понад 5 га, належать до передп'ястівського (“племінного”) періоду [Poleski, 2006, s. 198]. Схожа ситуація спостерігається і на території Малопольщі загалом, хоча варто відзначити, що великі городища переважно розташовані у її західній частині, в той час як на її східних теренах відомо лише два укріплення таких розмірів (Ходлік, Ѓуців) [Wojenka, 2006, s. 278–279]. У Словаччині кількість ранньосередньовічних городищ з площею 10–25 га становить 16 %, ще 4 % становлять укріплення, територія яких охоплює понад 25 га (щоправда, останні, ймовірно, були збудовані в ранньозалізному віці) [Lulewicz, 2006, s. 325].

Очевидно, занепад городища в Рокитному потрібно пов'язувати з походом київського князя Володимира Святославича на карпатських хорватів в 992/993 рр. Після цих подій певною мірою змінюється система заселення Прикарпаття, а нова структура поселенських комплексів формується в руслі феодалізації. Поряд із колишнім обцинним осередком в Рокитному наприкінці X – на початку XI ст. виникають укріплення “бургівського” типу в Завадові та Малих Грибовичах (близько 2 та 7 км на схід), які слугували опорою князівської влади на щойно завойованих теренах Розточчя [Ляска, 2008, с. 86–88]. Відзначимо, що традиція “перенесення” нових укріплених центрів на територію, розташовану неподалік від “старих” племінних осередків, є однією з ознак формування феодалної адміністративно-територіальної організації Київської Русі наприкінці X – на початку XI ст. [Дубов, 1983, с. 70–82; Фроянов, Дворниченко, 1988, с. 39–40].

Однією з проблем у вивченні Рокитнянського городища залишається питання синхронності оборонних і житлових комплексів, адже під час розкопок валів виразного датуючого матеріалу виявлено не було. Цілком можливо, що житлова забудова городища продовжувала існувати ще й після занепаду укріплень, пов'язаного з походом Володимира Великого. Заселення територій городищ – обцинних центрів типу Рокитного II ще на початку XI ст. може бути пояснене двома причинами: 1) похід Володимира не був настільки руйнівним для суспільно-політичного укладу місцевих племен і процес занепаду обцинних укріплених центрів розтягнувся на кілька наступних десятиліть; 2) вже після припинення функціонування укріплень городища місцеве населення продовжувало проживати на цій ділянці, експлуатуючи ще певний час звичну ландшафтно-господарську нішу та зберігаючи тяглість традицій матеріальної культури.

Безперечно, вирішення цієї наукової проблеми може бути досягнуте лише в процесі подальших досліджень та детального вивчення хронології, планіграфії, конструктивних особливостей житлової та оборонної архітектури подібних пам'яток.

⁴ В українській археологічній літературі під поняттям “поліс” розуміється окремий господарсько-політичний центр, ознаками для виокремлення якого слугують: 1) назви слов'янських укріплень “civitas” в іноземних хроніках IX ст.; 2) обмеження фортифікаціями значних за розміром заселених територій; 3) функціонування на головних майданчиках городищ споруд громадського користування – “контин”; 4) наявність загального та індивідуального землекористування в межах полісів та поза ними. Детальніше див.: Овчинніков, 1994, с. 25–26; Филипчук, 1993, с. 23; 1994, с. 9–11.

ЛІТЕРАТУРА

Берест Р.

- 1997 Нові дані про городище біля с. Рокитне // АДЛУ. – Львів. – Вип. 2. – С. 22–28.
1999 Нові відомості та матеріали про городище біля с. Рокитне // Львівський археологічний вісник. – Львів. – Вип. 1. – С. 104–108.

Геренчук К.І. (ред.)

- 1972 Природа Львівської області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів. – 151 с.

Дубов И.В.

- 1983 К проблеме “переноса” городов в Древней Руси // Генезис и развитие феодализма в России. – Ленинград. – С. 70–82.

Железняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С.

- 1985 Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – Київ. – 254 с.

Корчинський О.М., Шишак В.І.

- 1989 Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Львів. – Од. зб. 23571. – 99 с.

Крип'якевич І.

- 1991 Деякі літописні назви з Галичини // Записки НТШ. – Львів. – Т. ССХХІІ. – С. 313–315.

Літопис Руський

- 1989 Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – Київ. – 591 с.

Ляска В.

- 2008 Розвиток поселенської структури Равського Розточчя у IX–XIII ст. // АДЛУ. – Львів. – Вип. 11. – С. 75–94.
2009 Ранньосередньовічні пам'ятки Розточчя у світлі краєзнавчих та археологічних досліджень (поч. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) // МДАПВ. – Львів. – Вип. 13. – С. 336–346.

Михайлина Л.П.

- 2007 Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – Київ. – 300 с.

Михальчишин І.Р.

- 1993 Список пам'яток стародавньої історії Львівської області. – Львів. – 57 с.

Овчинніков О.

- 1994 Від полісу до бургу. Модель розвитку міст Прикарпаття // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів. – С. 25–26.

Петегурич В., Павлів Д., Принада І.

- 2005 Поселення Х–ХІ ст. біля с. Черчика на Яворівщині // МДАПВ. – Львів. – Вип. 9. – С. 286–294.

Піцишин М., Овчинніков О.

- 1994 Судова Вишня-І та процес феодалізації Прикарпаття // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів. – С. 44–45.

Погоральський Я., Ляска В., Вітвіцька Г.

- 2010 Дослідження ранньосередньовічного городища Рокитне ІІ на Розточчі // АДЛУ. – Львів. – Вип. 13. – С. 342–360.

Погоральський Я.В., Ляска В.М.

- 2011 Звіт про археологічні дослідження на городищі Рокитне ІІ (Яворівського р-ну Львівської обл.) у 2008 р. // Науковий архів Археологічного музею ЛНУ імені Івана Франка. – Львів. – 66 с.

Полное собрание русских летописей (ПСРЛ).

- 1908 Ипатьевская лѣтопись. – СПб. – Томъ второй. – 937 стб.

Раппопорт П.А.

- 1967 Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // МИА СССР. – Москва. – № 140. – 240 с.

Ратич А.А.

- 1962 Городища Расточья // КСИА АН УССР. – Киев. – Вып. 12. – С. 87–91.

Свешніков І.К.

1976 Довідник з археології України: Львівська область. – Київ. – 95 с.

Тимошук Б.О.

1982 Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – Київ. – 206 с.

Филипчук М.

1993 Слов'янський період в історії Пліснеська // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів. – С. 21–23.

1994 Генезис прикарпатських городищ VIII–X ст. з позицій полісної структури суспільства (Постановка проблеми) // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів. – С. 9–11.

2008 Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка. – Львів. – Вип. 3. – С. 68–135.

Фроянов І.Я., Дворниченко А.Ю.

1988 Города-государства Древней Руси. – Ленинград. – 269 с.

Чайка Р.М.

2009 Давньоруське городище Листвин і його околиці у X–XI ст. – Львів. – 214 с.

Шишак В.

1992 Нові дослідження на Розточчі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – Вип. 2. – С. 71–72.

1994 Городище X–XI ст. в с. Рокитне на Львівщині // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів. – С. 43–44.

Antoniewicz W.

1928 Archeologia Polski. – Warszawa. – 344 s.

Janusz B.

1913 Z pradziejów ziemi Lwowskiej. – Lwów. – 93 s.

1918 Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów. – 310 s.

1919 Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego. – Lwów. – 172 s.

Kronika czynności...

1892 Kronika czynności Koła c. k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej // Teka konserwatorska. Rocznik Koła c. k. Konserwatorów starożytnych pomników Galicyi Wschodniej. – Lwów. – S. 148–163.

Lulewicz D.

2006 Stan badań nad wczesnośredniowiecznymi grodziskami z terenu Słowacji // Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich. – Krosno. – S. 319–334.

Maruszczak H.

2002 Osobliwości stosunków fizjograficznych Roztocza i ich znaczenie dla działalności człowieka w czasach prahistorycznych i we wczesnym średniowieczu. Aneks 2 // Balcer B., Machnik J., Sitek J. Z pradziejów Roztocza na ziemi zamojskiej. – Kraków. – S. 207–221.

Poleski J.

2006 Wczesnośredniowieczne grody plemienne i państwowe w polskiej części Karpat Zachodnich // Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich. – Krosno. – S. 191–232.

Reder J.

2005 Główne cechy środowiska przyrodniczego Roztocza i ich ewolucja // Archeologia Roztocza. Krajobraz przyrodniczo-kulturowy. – Lublin. – S. 5–20.

Wojenka M.

2006 Wielkość i rozplanowanie umocnień wczesnośredniowiecznych grodzisk słowiańskich okresu plemiennego z ziem polskich // Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich. – Krosno. – S. 271–301.

*Volodymyr SHYSHAK,
Jaroslav POHORALSKYI,
Vitaliy LIASKA*

HILLFORT OF THE 10th–11th CENTURIES ROKITNE II IN THE ROZTOCHYA REGION

The materials are presented from the excavations at the Early Middle Age hillfort Rokytne II (Roztochya region) which were conducted under the guidance of V. Shyshak (1989) and Y. Pohoralskyi (2008). The planning structure, defensive line, dwellings with stonemade furnaces were explored. The topogeodesic plan was made. The numerous ceramic and material stuff were revealed. The place of the hillfort was analyzed in the context of synchronous archaeological complexes of the region. It was determined that the hillfort planning, the housing complexes and ceramics were typical of the local population at the end of the 10th – 11th centuries.